

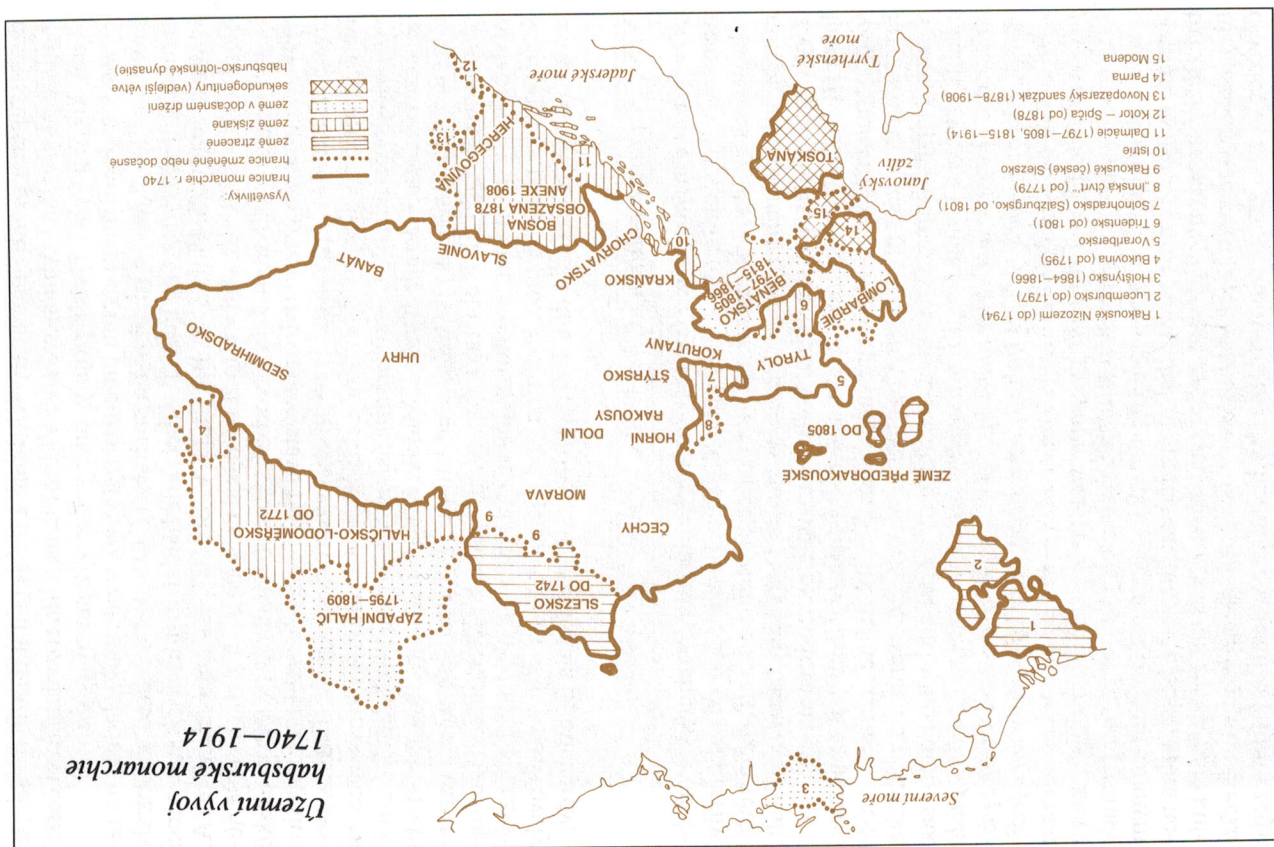
VI. PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

VI/1 Válka

Výstřely sarajevského atentátu 28. 6. 1914 ukončily nejen život rakouského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, ale celou epochu. To ale tehdy tuší málokdo. Až na pár měšťanských pacifistů, bulharských a srbských socialistů a ruských bolševiků si od války, k níž dal atentát podnět a které se později dostalo názvu světová a ještě později i označení řadovou číslovkou, drtivá většina obyvatelstva všech mobilizujících zemí slibovala prospěch, ba záchranu ohrožené vlasti, osvobození z nudných, stereotypních závazků a příležitost k hrdinským činům. Mnoho spisovatelů, gymnaziálních profesorů a jiných intelektuálů vívalo tuto válku jako očistnou lázeň, kterou musí každý národ projít, aby se z malosti přízemních, materiálních starostí pozvedl na výši, o níž četli v Titu Liviovi. Svě čtenáře a posluchače by asi přesvědčovali s menší horlivostí, kdyby si dovedli představit, co tato válka bude znamenat a jak dlouho potrvá.

Atentátník Gavrilo Princip udržoval spojení s tajnou srbskou teroristickou organizací *Černá ruka*, jejíž vůdci měli zázemí v srbské armádě. Tato skupina se obávala, že rozšíření vlivu Rakousko-Uherska na Balkáně by oslabilo její vlastní mocenské aspirace. Dlouholetý antagonismus obou států vedl Vídeň k nesmířitelnosti, kterou Německo jen podporovalo. Odmítla srbskou odpověď, která odpovídala většině požadavků *rakousko-uherské noty*, a vyhlásila válku. Tím byl dán impuls k uplatnění celé soustavy mezinárodních smluv a závazků, který se připravoval již desetiletí. Na jedné straně staly **centrální mocnosti**, tedy Německo a Rakousko-Uhersko, podporované později Tureckem a Bulharskem, na druhé straně vedle Srbska státy **Dohody**, tj. Rusko, Francie a Velká Británie, k nimž se přidala řada dalších států. Centrální mocnosti spoléhaly ještě na podporu Itálie, s níž vytvářely před válkou **Trojspolek**. Řím se však rozhodl vyčkat. Vyhlásil neutralitu a v roce 1915 porušil dávné závazky a připojil se k Dohodě. Ještě významnějšího spojení (a co bylo neméně důležité, ochotného věřitele) nalezla Dohoda v USA, které se v roce 1917 přímo zapojily do válečných operací. V důsledku říjnové bolševické revoluce opustilo v témže roce řady válčících států Rusko.

První světová válka vzešla z celého systému rozporů mezi mocenskými bloky. Šlo o válku dobytčnou, která měla buď zásadně změnit nebo potvrdit dosavadní rozložení sil, udržet či získat kolonie a trhy. Není ovšem sporu, že tyto rozpory nejvíce zosťrovala radikální, konfrontační politika Německé říše. A že Německo nehodlá zůstat jen u slov a gest, dokazoval i fakt, že se rozhodlo pro stavbu neobyčejně silné námořní flotily, která by mu dovolovala zasahovat do celosvětové politiky. Poměrně značná část veřejnosti byla přesvědčena, že ohromný kulturní, hospodářský a vůbec civi-

lišační a mocenský vzestup sjednoceného Německa, díky němuž se stalo snad nejrychleji se rozvíjející zemí na světě, musí najít adekvátní odezvu i v oblasti mezinárodní politiky, že Německo musí získat své místo na slunci. Místo „*tichého pansrví dolaru*“, založeného na vývozu zboží a kapitálu, s nímž se namnoze spokojovaly Spojené státy, však toužilo po nových **koloniích**, po zemích, nad nimiž by mohlo vztýčit svou vlajku, a tak se vytvořil nat koloniálním velmoce Francii a Velké Británii.

O výsledku 1. světové války se rozhodovalo na čtyřech válečných. Rakousko-uherské vojsko, posílené německými jednotkami, porazilo po počátečních neúspěších Srbsko, na něž zaútočilo i Bulharsko. Nová **jižní fronta** se otevřela po vstupu Itálie do války. Rakousko-uherská armáda byla nasazena společně s Němci i na **východě**. Nedostatků ve výzbroji a vůbec průmyslové vyspělosti nahrazovalo Rusko vysokými početními stavy, a proto byli Němci zatlačeni od hranic a Rakusané vřeni až ke Krakovu. Poměr sil se však rychle změnil a Rusové se museli stáhnout. Přes dílčí ofenzivy se pak fronta víceméně stabilizovala až do roku 1917, kdy se ruská armáda v důsledku obou revolucí rozložila. Nejdůležitější byla **západní fronta**. Zde se s francouzskými jednotkami, posílenými britským expedičním sborem a od roku 1917 i Američany, utkali jen Němci (účast Rakusanů byla symbolická). Protože věděli, jak těžko by se probíjeli pásmem francouzských opevnění na společné hranici, rozhodli se porušit neutralitu Belgie a Lucemburska a Francii napadli obchvatem. Rychlost, neočekávanost i proradnost útoku se jim vyplatila, dobytí Paříže se jim však nepodařilo. Byli zastaveni na řece **Marně** a zatlačeni zpět. Dějištěm dalších válečných operací se stala severovýchodní Francie a Belgie. Do dějin se zapsala francouzská obrana pevnosti u města **Verdun**, společná britsko-francouzská ofenziva na řece **Sommě** u Cambrai, kde Britové nasadili poprvé tanky, nebo boje u města **Ypres**, v nichž Němci vyzkoušeli jinou strašnou zbraň — otravný plyn. Dlouho nebylo rozhodnuto, ještě v roce 1918 podnikli Němci — když jim vítězství na východní frontě umožnilo přisunout nové síly — poslední pokus prorazit nepřátelské linie. Jejich ofenziva však ztroskotala a protiúder spojeneckých sil nemohlo nic zadržet.

Oproti původnímu očekávání se tedy vojači nevrátili „*dříve, než dozrají švestky*“. Značná část se předně nevrátila vůbec a ti, kteří přežili, mohli potvrdit, že o výsledku nerozhodlo několik bitev, ani jejich hrdinství, případně strategický talent jejich nadřízených. První světová válka se odehrála v zákopech a za překážkami z ostnatého drátu. To ji výrazně odlišilo od předchozích i následujících střetnutí. Úspěch útočných operací, postup jen o několik desítek metrů byl podmíněn obrovským nasazením palebných prostředků (případně plynu) a vykopen nepřístupným množstvím ztracených životů. S přísloušnou duševní nepružností reagovali na tento fakt generálové většinou tím, že rozkázali přisunout ještě více děl i vojáků.

A výsledek byl prakticky stejný. Východisko z patové situace **zákopové války** nabízel v zásadě pouze překvapivý zásah nových zbraní nebo nečekané využití již známých. Ale ani britské tanky ani německé ponorky, potápějící i obchodní lodi, nepřinesly útočící straně nic více než dočasné výhody. Přitom se ale nedá pochybovat o tom, že podoba této války určovala především technika a průmyslová výroba vůbec. Vítězství záleželo nejen na počtu děl, kulometů, letadel či tanků, ale také na hustotě železniční sítě, na zásobování, na telefonu, telegrafu, výrobě oceli nebo konzerv.

Vliv válečných událostí zasáhl v netušené míře i **zázemí**. Potraviny, odešlané přednostně na frontu, chyběly v týlu, a čím rychleji mizely z pultů prodejen, tím rychleji vzrůstala jejich cena. I ten, kdo nebojoval, poznal frontu, ovšem frontu na chleba nebo jiné životní nezbytnosti. Prostát v ní celou noc nebylo ničím zvláštním, ostatně doma, kde se většinou netopilo, protože uhlí potřebovaly především továrny, také nebylo útluno. Černý trh vzkvétal a peníze těch, kteří žili ve městech (hlavně dělníků, ale i úředníků a inteligence), putovaly do kapes sedláků a překupníků. Muže, kteří narukovali, musely v zaměstnání nahradit ženy. Nebezpečí náhlé smrti nebylo přirozené v **zázemí** tak hrozné jako na frontě, ale nakažlivé choroby, jimiž podvyživení, vyčerpaní lidé nedokázali vzdorovat, kosily obyvatelstvo stejně nemilosrdně jako nepřátelské kulky. Čím více se válka protahovala, tím zřejmějším se stávalo, že vedle surovinových a potravinových zdrojů a schopnosti je efektivně využívat rozhodne o jejím výsledku schopnost vlády kontrolovat a ovlivňovat smýšlení vojáků i civilního obyvatelstva, donutit je i nadále snášet útrapy válečného života. Dohoda nezvítězila proto, že vyhrála více bitev, ale proto, že její vojači vydrželi na frontě déle než jejich protivníci.

VI/2 Odboj a vznik Československa

V Čechách zatím vládla neobyčejně sklíčená atmosféra. Mobilizace proběhla jako i v jiných zemích spořádaně, ale o náladách českých vojáků, kteří si zpívali „*červený šátečku, kolem se toč, my jdeme na Rusa, nevíme proč*“, se nedalo pochybovat. Česká společnost nepřijala rakouský stát za svůj ani dříve, těžko to mohla udělat v době, kdy jí nabízel jen perspektivu války. Zdá se ovšem, že k tomuto postoji přispělo také očividně **nepřátelské chování rakouských úřadů**. Ono v zásadě a z nutnosti tolerantní Rakousko se dost změnilo. Parlament byl uzavřen, demokratická práva omezena a na řízení státu získávalo stále větší vliv armádní velení. Česká politika, která ztratila svou parlamentní tribunu, se odmíčila, případně se omezila na poradní schůzky svých představitelů. Za těchto okolností nabývala na význam česká kultura. Jen novináři, herci, spisovatelé se mohli veřejně obracet k národu, dělit se s ním o své obavy a naděje. Tím se dostávali do

faktického, i když nikoli vždy vědomého rozporu se snahami armádních špiček, jimž záleželo na tom, aby národ, považovaný za nespolehlivý, upadl bezradně, bezradnosti. Úřady nedokázaly formulovat přitažlivý propagandistický a kulturní program, zatajování a překrucováním zpráv z bojště jen podryly důvěru v jakékoli zpravodajství, a tak jim jako hlavní nástroj kulturní politiky zbyla jen **cenzura**, zaměřená především na denní tisk. Jenže čím větší zásahy cenzury musely české noviny strpět, tím se stávaly populárnějšími a novináři se snažili pobavit v tak chmurné době alespoň drobnými zlomyšlnostmi, jimiž ironizovali úsilí válečné propagandy. Zdá se, že v duchu, teoreticky se s Rakouskem rozešel už kdekdo (alespoň po válce to tak prohlášoval), ve skutečnosti našel odvahu k tomuto kroku jen jeden muž — Tomáš Garrigue Masaryk.

V prosinci 1914 se odebral do emigrace, aby tam „vypověděl osobně válku centrálním mocnostem“ — jak posměšně komentoval jeho akci rakouský tisk. Masarykovo postavení zpočátku vypadalo beznadějně. Doma se mohl spolehnout jen na úzký kroužek příznivců, kteří za vedení Edvarda Beneše vytvořili tajnou organizaci, již nazvali *Mafie*. Jejich úkolem bylo udržovat spojení, shromažďovat špiónážní informace a hlavně působit na domácí politiku, aby nepodporovali Rakousko-Uhersko, čímž by věrohodnost **zahraniční akce** zpochybnili. V zahraničí nacházel Masaryk zprvu odezvu u anglosaských publicistů a intelektuálů, podporovat ho začaly i organizace krajanů, hlavně v USA, později, po pádu carismu, i v Rusku. Ze všeho nejvíce ale potřeboval, aby mohl dát najevo, že mluví jménem celého národa. Proto usiloval, aby ho přišli podpořit další významní čeští politici. Místo nich se však dočkal příjezdu celkem bezvýznamného agrárního poslance J. Düricha, který mu svými reakcemi, rusofilskými postoji působil jen potíže. K personálnímu posílení odboje došlo až na konci roku 1915. V září přijel do Paříže E. Beneš, neobyčejně schopný a neúnavný administrátor, a v prosinci navázal s Masarykem spolupráci i slovenský astrofyzik, žijící delší dobu ve Francii, Milan Rastislav Štefánik. Právě on zprostředkoval Masarykovi kontakty se špičkami francouzské politiky.

V průběhu roku 1916 sestavili všichni tři **muži Českom, později Československou národní radu** jako hlavní orgán protirakouského odboje a postupně získávali pro svou akci stále větší pochopení u představitelů Dohody. Dohodové mocnosti dlouho kalkulovaly s možností, že se Rakousko-Uhersko vytrhne z německého vlivu a stane se ve středoevropském prostoru protiváhou Berlína. Na vytvoření národních států, nezávislých na Rakousku, jak to Masaryk proklamoval v listopadu 1915, pohlížely jen jako na jednu z možných variant, a to ještě ne tu nejlepší. V průběhu války se však ukazovalo, že ačkoli Vídeň snáší poručíkování svého spojence opravdu těžce, nedokáže svou závislost zlomit. Další důvod pro případné rozbití Rakousko-Uherska přinesl vývoj v Rusku, který ukázal, jak nepe-

Českoslovenští dobrovolníci v ruské armádě v zákopech u Zborova roku 1917 (v popředí praporčík Václav Vašítko)

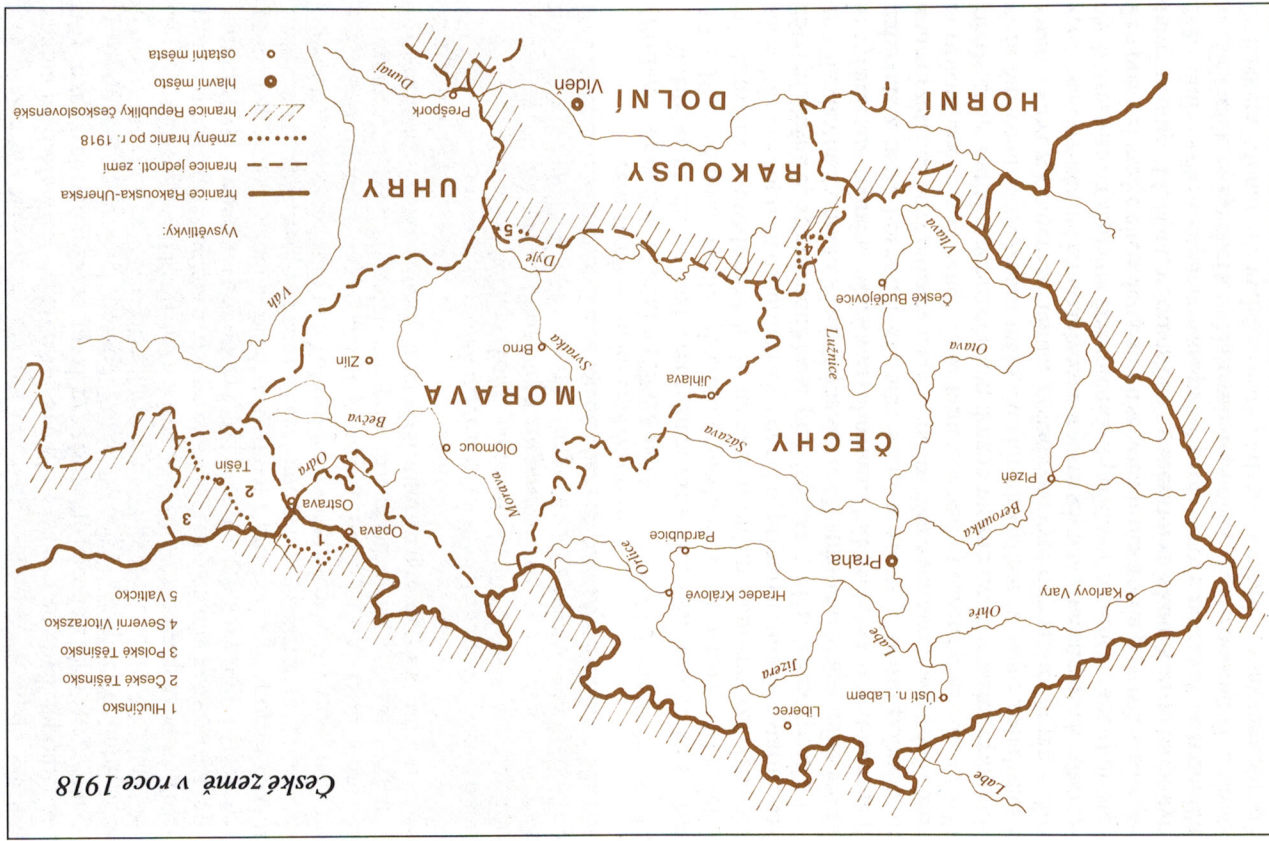
né mohou být staré mocnosti. A především: účinnou hrází proti revoluční záplavě mohla být jen **národní myšlenka**.

Abyste svým teoretickým konceptům dodala Národní rada skutečné váhy, podporovala ze všech sil vytváření československého zahraničního vojska, **legií**, které se na italské, francouzské a ruské frontě formovaly z českých a slovenských předválečných emigrantů a především z vojenských zajatců a přeběhlíků. Fakt, že za teorie, hlášené třemi učenci, se rozhodly bojovat a třeba i umřít desetitisíce vojáků, na Spojence hluboce zapůsobil. Vojenská hodnota československých legií se nejvýrazněji uplatnila na ruské jihozápadní frontě v létě 1917. Československá střelecká brigáda v síle tří pluků se vyznamenala v **bitvě u Zborova**. Dobře zorganizované a vyzbrojené legionářské oddíly se přitom mohly stát i zárodkem velké protisovětské akce. Ale přirozeně i na západní frontě, kde museli Spojenci čelit poslednímu velkému náporu německé armády, přišel každý nový voják vhod. V okamžiku, kdy se 21. pěší pluk chystal posílit spojenecké pozice, uznala Ná-

rodní radu jako legální představitelku obou národů Francie a později se k ní připojily i Spojené státy a Velká Británie.

Mezitím se výrazně změnila i domácí politická scéna, kterou oživila již první vítězství ruských vojsk. Pod jejich dojmem načrtl mladočeský politik Karel Kramář první domácí koncepci českého státu, který by nebyl součástí rakouské monarchie. Jeho projekt **českého carství** jako součásti mohutné slovanské říše, bezzbytku ovládané ruským carem, nepochoybně předjímal budoucnost. Ale bylo ještě brzy. Všechny naděje na ruskou pomoc poměrně rychle porážka carských armád u **Gorlice** v květnu 1915. Česká politika upadla opět do hluboké deprese, posílené ještě zatčením Kramáře a jeho přítele Aloise Rašína, obviněných z velezrady. Mezi mladočechy se začala rýsovat myšlenka aktivní **podpory rakouského státu**, který měl za odměnu více přihlížet k přáním českého národa. Mladočeskou iniciativu, odpovídající všem dosavadním českým tradicím, podpořily i další politické strany včetně sociální demokracie, které se v listopadu 1916 dohodly, že vytvoří dvě společné organizace – **Český svaz**, sdružující poslance ve vídeňském parlamentu, a **Národní výbor**, který měl působit jako nejvyšší národní instance doma. Kontrace českých politických sil byla považována za nutnou především s ohledem na předpokládané ústavní změny, spojené s nástupem nového (a posledního) císaře **Karla I.** v roce 1916 a s úvahami o opětovném svolání parlamentu. Hrozilo totiž nebezpečí, že dříve než se zasedání parlamentu zahájí, budou splněny požadavky, jimiž němečtí poslanci podmiňovali svou účast a které by znamenaly potvrzení jednoznačné nadvlády německé buržoazie v Rakousku. Tomu měl čelit Český svaz energickou a zároveň loajální politikou. Jeho první velká akce se ovšem vyznačovala jen loajalitou. V dopise ministru zahraničních věcí, hraběti Ottopu Czerninovi z 24. ledna 1917 odmítl Český svaz „**osvobození Čechů od cizího pansství**“ uváděné v té době jako jeden z válečných cílů Dohody a prohlásil, že „**národ český jako vždycky v minulosti, tak také v přítomnosti i v době příští jen pod žezlem habsburským vidí svoji budoucnost**“.

Své představy němečtí politici neuskutečnili. Na jaře 1917 se politické klima v monarchii změnilo natolik, že vláda nemohla riskovat žádné experimenty. **Únorová revoluce** v Rusku aktivizovala široké masy, které neváhaly svůj odpor k válce a stále se zhoršující hospodářské situaci vyjadřovat stávkami a bouřlivými demonstracemi, proti nimž muselo zasahovat i vojsko. Ale i v jeho řadách doutnaly jiskry vzpoury, které často propukly v náhlý požár. České veřejné mínění se výrazně radikalizovalo, začalo se uvažovat buď o zásadní přestavbě Rakouska, tentokrát podle českých představ, nebo o jeho úplném **rozbití**. Česká politická reprezentace byla vystavena silnému tlaku, a tak i nedávno zcela loajální politikové přecházeli na pozice národního radikalismu. Tyto přesuny velmi povzbudila výzva **Českému poselstvu** na říšské radě, kterou v květnu 1917 koncipoval bás-

ník, dramaturg Národního divadla a člen *Mafie* Jaroslav Kvapil a která je známa jako *Manifest českých spisovatelů*. Poslanci zde byli napomenuti, aby se za všech okolností zastávali práv českého národa a žádali bezodkladné obnovení občanských svobod. Pokud by nebyli schopni a ochotni se za národní program postavit, ať raději rezignují na své mandáty. Manifest podepsalo 220 spisovatelů, vědců a žurnalistů. Český svaz se přizpůsobil měnící se situaci a 30. května vydal prohlášení, žádající, aby habsburská monarchie byla upravena ve **spolkový stát** svobodných a rovnoprávných národů. Nepřímo, nicméně jasně se vyslovil i pro budoucí spojení Čechů a Slováků v jednom státě. Také další veřejné projevy českých poslanců i reprezentantů společenského a kulturního života pokračovaly v nastoupené cestě. Postupně se tak otupovaly rozdíly mezi jednotlivými stranami a osobnostmi, posilovala národní jednota a mobilizovala veřejnost. Národní představitelé získávali pozvolna větší autoritu než rakouské úřady. Zbývalo převzít moc.

„Pánové se spoléhají, že u nás v Čechách dojde k nepokojům a poruchám. Nikoliv, pánové! . . . V Čechách jest všechno tak zdisciplinováno a zorganizováno, že i v těch nejtežších chvílích bude všechno fungovati jako nejdokonalější hodiny a všechno se bude vyvíjeti beze vsí poruchy až k okamžiku zřízení svrchovaného českého státu.“

(Poslanec František Udržal na říšské radě)

Složitého úkolu se ujal zreorganizovaný Národní výbor, který byl 13.7.1918 sestaven podle výsledků posledních voleb z roku 1911. Jeho představitelé si uvědomovali, že nebude problémem samostatnost vyhlásit, ale udržet, nedopustit násilnosti a krveprolití, připravit fungující státní aparát a příslušná opatření, jimiž by se přerušil styk s Vídní a Budapeští a vytvořila vlastní ekonomická základna státu. Okamžitého a zásadního řešení si vyžadovala zejména **otázka zásobování**. Pod Švehlovým vedením se jí zabývala zemská hospodářská rada, která se spolu se svými pobočkami snažila zatajit a udržet doma co největší množství potravin. Národní výbor si přitom dobře uvědomoval, že kontrola nad vývozem potravin z Čech představuje nátlakový prostředek, jímž je možné držet v šachu celou Vídeň. Neocenitelný význam mělo, že Národní výbor uznaly i socialistické strany, které si k hájení sociálních požadavků vytvořily vlastní orgán — *Socialistickou radu*, ale jinak daly všechny své síly a hlavně síly svých odborových organizací (zejména železničnických a poštovních zaměstnanců) do služeb protirakouské akce. Jen jednou se Socialistická rada pokusila o samostatný postup: 14. října, v souvislosti s **generální stávkou**, kterou na pokyn Národního výboru organizovala právě proti vývozu potravin, se rozhodla rozšířit leták, vyzývající k vyhlášení republiky. Tento podnik však skončil fiaskem. Monarchie vydržela ještě 14 dnů — v zásadě ji však nemohlo již nic zachránit.

Generál Štefánik s přáteli v Paříži, 1918

Vojenskou porážku a hospodářský chaos násobilo ještě nebezpečí **politické dezintegrace**, k níž valným dílem přispívali ovšem právě Češi. Česká politika se rozhodla oddělit své země od ostatního střeoevropského prostoru, hrozícího dalšími zmatky a revolucemi. Císař, který se ze všeho nejvíce obával utrpení občanské války, nekladl českým snahám velký odpor. Mohl alespoň doufat, že i nově konstituovaný český stát nepřeručí s rakouskými zeměmi všechny svazky. Na pražských ulicích by však takové nářozory ohlas nenalezly. Když 27. října odeslal ministr zahraničí Julius Andrássy nótu Spojeným státům, v níž jeho vláda ve snaze ukončit válku za každou cenu přislíbila i uznání práv Čechoslováků a Jihoslovanů, pochopilo úřadující předsednictvo Národního výboru (Antonín Švehla, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, František Soukup a Vavro Šrobár, který dorazil do Prahy jako zástupce Slováků, že přišel čas. 28. října převzal Národní výbor hlavní zásobovací centrálu, *Obilní ústav*, a později i další úřady včetně místodržitelství. Odpoledne byla na Václavském náměstí oficiálně vyhlášena **sa-**

II. OD VERSAILLES K MNICHOVU

III/1 Vyhlášení republiky

Na podzim 1918 se Dohodě podařilo zcela paralyzovat vojenský odpor Německa a Rakousko-Uherska, přestože byla oslabena vyřazením Ruska, které po bolševické revoluci (listopad 1917) uzavřelo v březnu 1918 separátní **brest-litevský mír**. Vojenská porážka donutila monarchy obou států, které válku přivodily, císaře Viléma II. a Karla I., přistoupit na podmínky míru stanovené W. Wilsonem a vyhlásit **dalekosáhlé reformy**. V Rakousko-Uhersku byla přiznána politická autonomie všem národům monarchie a zavedena federalizovaná státní struktura. Odpor domácího obyvatelstva proti válkou zdiskreditovanému monarchickému řádu však vedl v **Německu k listopadové revoluci 1918** a k vyhlášení demokratické **výmarské republiky**, v Rakousko-Uhersku urychlil plány národních politických reprezentací na ustavení samostatných **nástupnických států**. Rakousko-uherské císařství se rozpadlo na Rakousko, Maďarsko a nově založené národní státy – Československo a Jugoslávii (Království Srbi, Chorvatů a Slovinců), zbývající části se připojily k obnovenému Polsku a Rumunsku.

V říjnu 1918 dosáhli čeští a slovenští politikové v zahraničí u dohodových států uznání Československé národní rady za **prozatímní vládu** Československé republiky (Tomáš Garrigue Masaryk – prezident, předseda vlády a ministr vnitra, Edvard Beneš – ministr zahraničí, Milan Rastislav Štefánik – ministr války) na základě Washingtonské deklarace. V době, kdy Česká národní rada projednávala v Ženevě konkrétní postup ustavení státu s delegací pražského **Národního výboru**, vedenou Karlem Kramářem, došlo **28. října 1918** v Praze ke spontánní **proklamaci republiky**. Podnětem k této akci, která proběhla jako lidová slavnost, dalo zveřejnění noty rakousko-uherského ministra zahraničí Andrássyho o přijetí Wilsonových podmínek míru Rakousko-Uherskem. Text noty se rovnal kapitulaci habsburské monarchie.

„Odpovídajíc na notu presidenta Wilsona ze dne 18. t. m. zaslanoj vládě rakousko-uherské . . . klade si rakousko-uherská vláda za čest prohlásiti, že stejně jako s dřívějšími projevy pana presidenta souhlasí také s jeho názorem, obsaženým v poslední notě o právech národů rakousko-uherských, zejména o právech Čechoslováků a Jihoslovánů . . . Rakousko-uherská vláda prohlašuje tudíž ochotu . . . vejít v jednání o mír mezi Rakousko-Uherskem a odpůrcími státy a okamžitě přiměří na všech frontách rakousko-uherských . . .“

Již ráno 28. října převzal agrárník Antonín Švehla a sociální demokrat František Soukup **Válečný obilní ústav**, aby se zasobování obyvatelstva

Muži 28. října — sedící zleva: A. Rašín, A. Švehla, stojící zleva F. Soukup, J. Stříbrný a V. Šrobár

dostalo pod kontrolu Národního výboru a nevyvázely se potraviny z českých zemí. Odpoledne vylásili zástupci předsednictva Národního výboru před shromážděnými davy na Václavském náměstí samostatný československý stát. Večer vydal Národní výbor svůj první zákon — zákon o zřízení samostatného československého státu. Poté ještě bylo zveřejněno svolání Národního výboru: „Lide československý. Tvůj odvčký sen stal se skutekem...“ Pod oběma dokumenty byli podepsáni A. Švehla, A. Rašín, J. Stříbrný, F. Soukup a V. Šrobár (toho dne přijel do Prahy a byl odpoledne kooptován do předsednictva Národního výboru) — později zvaní „muži 28. října“. Tento významný den, kterým počínají dějiny československého státu, ale neznamenal ještě skutečné převzetí moci. To pokračovalo dalšího dne přebíráním policejního ředitelství, vrchního zem-

ského soudu, státního zastupitelství a snahou o zorganizování českého vojska v Praze hlavně ze sokolů, pod vedením J. Scheinera, starosty České obce sokolské. Mezitím živelně probíhalo **vytváření národních výborů** v českých zemích mimo Prahu. V Praze se postavilo na odpor vojenské velitelství. Jeho budova byla po celou noc obklíčena a teprve po zvážení své situace se velitelství 30. října vzdalo delegaci Národního výboru. Když se pak ještě téhož dne podířilo vojenské velitelství v Litoměřicích agrárníkovi F. Udržalovi jako zástupci Národního výboru, byl politický převrat dokončen.

První neurčitě zprávy o **převratu** v Praze došly do Ženevy 30. října. Čeští delegáti podepsali následujícího dne prohlášení, schvalující všechny kroky prozatímní československé vlády a vyhlášení samostatného československého státu v republikánské formě:

„Představitelé československého národa prohlašují . . . kategoricky, že není a nebude nikdy již žádného svazku mezi národem a dynastií Habsburků . . . zástupci jeho obracejí se tímto slavnostním rozhodnutím ke všem spojeneckým zemím i vládě Spojených států amerických, opírajíce se o vznesený princip spravedlnosti a moderní demokracie, to jest o právo sebeurčení národů, a poukazují na nezbytnou nutnost vytvoření nového politického řádu ve střední Evropě, který navždy zabráni Němcům a Maďarům znovu prováděti jejich dřívější politiku, jež přivedla Evropu do nyníjší katastrofy.“

II/2 Martinská deklarace

Nezávisle na událostech v Praze a českých zemích se 30. října 1918 přihlásila slovenská reprezentace **Martinskou deklarací** k neomezenému právu na sebeurčení slovenského národa a ke společnému československému státu. V Turčanském Sv. Martině se toho dne sešlo v budově Trabanky přes 200 slovenských politických představitelů. Nejdrůbe byla ustavena **Slovenská národní rada** v čele s Matúšem Dulou, předsedou Slovenské národní strany. Poté byl přijat návrh deklarace evangelického faráře Samuela Zocha:

„Národní rada vyhlasuje, že v mene česko-slovenského národa, byvajícího v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávněna hovoriť a konať . . . Slovenský národ je čiastka i rečovo i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa.“

Uherská vláda nezakročila proti tomuto prohlášení, které bylo jasně namířeno proti celistvosti království svatoštěpánské koruny, ze dvou důvo-

dů. Prvním byla nepřehledná situace v Budapešti, kde se teprve tvořila nová vláda. Druhým a závažnějším důvodem byla skutečnost, že nový předseda vlády, dlouholetý představitel demokratické opozice v uher-ském parlamentě, hrabě M. Károlyi, chtěl zachovat celistvost Uher jinými cestami, mj. sliby **autonomie pro Slovensko**. Na vzniku Martinské deklarace se podílely všechny politické síly na území budoucího Slovenska — **Slovenská národní strana**, její katolická *ľudová* frakce i sociální demokraci, formálně ještě ve svazku **Maďarské sociálně demokratické strany**. Mezi nejhrolivější zastánce spojení s Čechy patřil i Andrej Hlinka, katolický kněz z Ružomberku, který spolu s dalšími šířil text deklarace po venkově. Večer 30. října dorazil opožděně do Martina agrárník Milan Hodža, jehož korektury do textu deklarace daly později podnět ke vzniku pověsti o „*zfalšování*“ jejího znění. Podobně vznikly domněnky o *tajné klauzuli*, údajně vzešlé ze schůzky asi třiceti účastníků původního shromáždění dne 31. října, kteří nezávažně debatovali o způsobu vlády na Slovensku. Přičinila se o to zejména aféra V. Tuky, který ve svém pověstném článku, načasovaném k desátému výročí republiky tvrdil, že domnělá klauzule omezila lhůtu pro spojení Slovenska s českými zeměmi na 10 let, po jejímž uplynutí měl tedy vzniknout bezprávní stav. V. Tuka byl v lednu 1928 zatčen a odsouzen za velezradu a špionáž ve prospěch Maďarska k 15 letům vězení.

Text Martinské deklarace, schválený 30. října 1918, přivezla do Prahy 1. listopadu tříčlenná delegace Slovenské národní strany, vedená I. Déretem, a byla zde nadšeně přivítána.

II/3 Mírová konference v Paříži

Mezinárodní uznání československého státu a vymezení jeho hranic záviselo na rozhodnutí **mírové konference**, která zahájila svá jednání v Paříži 18. ledna 1919. Podmínky mírových smluv v podstatě určovala **Nejvyšší rada**, kde měli rozhodující vliv zástupci hlavních vítězných mocností — prezident USA Woodrow Wilson, francouzský ministerský předseda Georges Clemenceau a britský premiér David Lloyd George. Československo patřilo na konferenci mezi vítězné válčící státy s „*omezenými zájmy*“, podobně jako Polsko, Srbsko, Rumunsko atd., a mohlo jen přednést své požadavky. K jednání byla připuštěna za CSR dvoučlenná delegace, kterou oficiálně vedl předseda vlády K. Kramář, ale jejíž činnorodou duší byl ministr zahraničí E. Beneš. Otázky hranic československého státu řešila zvláštní „*československá komise*“, které Beneš předkládal československé požadavky formou memorand. Ne všichni zástupci vítězných velkých hranicích, českých zemí nacházela československá reprezentace

u Francie, zainteresované na co největším oslabení německého rivala. Rezervovaněji přijímali tuto tezi, která se částečně dostávala do rozporu s obtížně stanovitelnými etnickými hranicemi, zejména diplomaté britští a američtí.

Zajištění hranic v rozmezí historických zemí koruny české (předání Hlučinska Německem, části Vitorazska a Valticka Rakouskem) bylo zaktoveno ve *Versailleské mírové smlouvě s Německem* (28.6.1919) a *Saint-germainské smlouvě* s Rakouskem (10.9.1919). *Trianonskou smlouvou* s Maďarskem (4.6.1920) bylo Československu postoupeno Slovensko a Podkarpatská Rus (oficiální název Uherské Ukrajiny od roku 1919). Konečné vymezení hranic na severní Moravě, Oravě a Spiši bylo předáno k dalšímu jednání mezi Československem a Polskem a ukončeno až rozdělením Těšínska mezi oba státy v červenci 1920. Mírová konference rozhodla i o tom, že ČSR musí převzít poměrnou část předválečného rakousko-uherského dluhu, zaplatit hodnotu majetku bývalého rakousko-uherského státu a panovnického rodu na území ČSR, zaplatit „poplatek za osvobození“ a uhradit dluhy za vydržování a repatriaci legií. Československá vláda tak dosáhla mezinárodního uznání faktického stavu, který byl s předběžným souhlasem velmocí uskutečňován během prvních poválečných let.

II/4 Revoluční Národní shromáždění československé

Národní výbor československý měl moc zákonodárnou i výkonnou. Plnil tak funkci jakési *dočasné vlády*, dokud oficiálně Dohodou uznaná vláda pobývala v zahraničí (T.G. Masaryk do listopadu 1918 v USA, E. Beneš na pařížské mírové konferenci, M.R. Štefánik do ledna 1919 v československých legií na Sibiři). Do 14. listopadu 1918 vydal 17 zákonů a již 30. října rozhodl o šestinasobném rozšíření počtu svých členů opět na základě volebního klíče z roku 1911 formou volby uvnitř jednotlivých politických stran. Uskutečněním tohoto rozhodnutí, které upřesňoval § 1 *prozatímní ústavy* z 13. listopadu a kooptací 40 zástupců Slovenska vzniklo **revoluční Národní shromáždění československé** (254 členů). Jeho první schůze se konala 14. listopadu 1918 v Thunovském paláci, sídle bývalého českého zemského sněmu. Památnou schůzi řídil K. Kramář, dosavadní předseda Národního výboru. Z moci revoluce prohlásil habsbursko-lotrinskou dynastii za sesazenou z českého trůnu a za státní formu vyhlásil republiku. Na tomto zasedání byl zvolen **T.G. Masaryk** prezidentem republiky, sociální demokrat F. Tomášek předsedou shromáždění, K. Kramář předsedou vlády. Kromě poslední jmenovaného bylo rovněž zvoleno i šestnáct členů jeho kabinetu. Hlavním úkolem Národního shromáždění bylo zabezpečit fungování státu a vypracovat ústavu, na jejímž základě měly být provedeny volby do demokratického zastupitelského sboru.

II/5 Připojení Slovenska

Ustavení československé moci na Slovensku bylo obtížné, protože jeho území zůstalo pod maďarskou správou. Národní výbor se na návrh V. Šrobára usnesl 2. listopadu 1918 Slovensko **vojensky obsadit**. Na území Slovenska byla vyslána čtyřčlenná *vládní komise* (předseda V. Šrobár, členové I. Dérer, P. Blaho a A. Štefánek). Komise zahájila činnost v Uherské Skalici a malý oddíl českých vojáků se slovenskými dobrovolníky obsadil území až k Trenčínu, Trnavě a Děvínské Nové Vsi. Obrát ve vývoji přinesl podpis **bělehradského příměří** 13. listopadu, které Maďarsku narizovalo vyklidit Sedmihradsko, Banát a všechna území na jih od Drávy a bývalých hranic s Chorvatskem, nikoli však vyklidit Slovensko. Nový maďarský ministrský předseda M. Karolyi zasáhl vojensky a nepřipravené české sbory musely ustoupit. Na Benešův zásah protestovalo francouzské ministerstvo zahraničí ostroú notou, ve které podplukovník Vyx, náčelník spojenecké mise v Budapešti vyzval uherskou vládu, „*aby bez odkladu odvolala své vojsko ze slovenského území*“.

Další maďarský pokus zachovat jednotu Uher vyhlášením *Slovenské lidové republiky* 11. prosince 1918 brzy ztroskotala a 30. prosince 1918 obsadilo české vojsko Košice. V prosinci byl vyslán na Slovensko opět Vavro Šrobár, tentokrát jako **ministr s plnou mocí**. Spolu se svými referenty začal úřadovat v Žilíně. Situace Slováků byla katastrofální – neměli žádnou výsokou ani střední školu. Zatímco maďarských obecných škol bylo více než 3 500, slovenských zbývalo v roce 1913 jen 344. Byrokracie byla z dřívivejšiny maďarská. Pod Šrobárovou kontrolou se ocitlo po odchodu Maďarů 20. ledna 1919 celé území Slovenska. Svě ministerstvo přesunul 4. února do Bratislavy a rozpustil Slovenskou národní radu. Přivítala ho stávka železničnických a poštovních zaměstnanců, pak i živnostníků v Bratislavě z velké části obývané Němci a Maďary. Stávky byly likvidovány a energická činnost Šrobára vedla k obnovení klidu.

Situace na Slovensku se znovu zkomplikovala po vyhlášení **republiky rad** 21. března 1919 v Maďarsku. Podnětem k demisi maďarské vlády a předání moci sociálním demokratům se stala další ultimativní spojenecká nota z 20. března o posunutí hranic podle nové demarkační linie. Nacionalisticky motivovaný odpor proti politice Dohody a snaha obnovit historické hranice Uher připravily půdu pro radikální **diktaturu sovětského typu** vedenou komunistou Bélou Kunem. Za této situace, kdy hrozil maďarský útok, vyhlásil Šrobár na Slovensku 25. března stanné právo a 7. dubna obsadilo československé vojsko na rozkaz ministra národní obrany Václava Klobáče území až k nové demarkační linii, zasahující 50–80 km do nitra Maďarska. Na několika místech došlo i k překročení této linie, což dalo Maďarsku záminku k zahájení útoku. Na ofenzivu nebylo československé vojsko dostatečně připraveno, a tak maďarská Rudá armáda v krátké době

obsadila dvě třetiny Slovenska a v polovině června dosáhla polských hranic. Pod ochranou maďarské Rudé armády byla 16. června 1919 v Prešově vyhlášena **Slovenská republika rad**. Už 13. června však mírová konference stanovila definitivní hranice mezi Maďarskem a ČSR. Dohoda pak několika ultimáty dosáhla na začátku července odchodu maďarské Rudé armády – s ní odešli i hlavní představitelé Slovenské republiky rad.

II/6 Německé snahy o odřízní

Němci z Čech, Moravy a Slezska se před 1. světovou válkou začali nazývat *sudetští Němci* a pohlíželi už za války s nedůvěrou na české snahy o ustavení samostatného národního československého státu. Jejich poslanci usilovali o vytvoření samostatných provincií z území, obývaných většinou německého obyvatelstva, a po vyhlášení Rakouské republiky i o jejich připojení k této zemi. Spád událostí urychlilo vyhlášení československého státu 28. října 1918. Hned následujícího dne se němečtí poslanci ve Vídni usnesli, že na základě práva na sebeurčení národů vyhlásí v německy osídlených krajích severních Čech samostatnou provincii *Deutschböhmen*. Do čela provizorní zemské vlády se sídlem Liberci (Reichenberg) byl postaven R. Paucher, po několika dnech R. Lodgmann von Auen. Národní shromáždění Rakouské republiky schválilo 30. října 1918 vytvoření provincie *Deutschböhmen* i o něco později vyhlášených provincií *Sudetenland* na severní Moravě a ve Slezsku (30.10.), *Deutschsüdmähren* na jižní Moravě a *Böhmerwaldgau* v jižních Čechách (obě 3.12). V případě dvou posledně jmenovaných územních celků se počítalo s jejich připojením ke spolkovým zemím dolnorakouské a hornorakouské. Vysloveno se i pro připojení německých *jazykových ostrovů* kolem Jihlavy a Olomouce. Národní výbor československý, který neuznával Němci vyhlášené provincie a požadoval jejich podřízení centrální moci nového československého státu, se po ztroskotání jednání se sudetoněmeckými politiky rozhodl **obsadit pohraničí vojensky**. Dosud nepočítaným oddílům československého vojska se podařilo do konce prosince 1918 obsadit celé území historických českých zemí bez většího odporu. Bojovalo se o Most, který se vzdal 29. listopadu, 14. prosince byl obsazen Liberec, odkud uprchla Lodgmannova zemská vláda, 16. prosince se vzdalo Znojmo, 18. prosince Opava. Německé obyvatelstvo se podřídlilo československému státu, k čemuž přispěla jak nechtěl pokračovat ve válce a vědomí beznadějnosti ozbrojeného boje v nevhodné mezinárodní situaci, tak vliv sudetoněmeckých průmyslníků, kteří oceňovali hospodářské výhody příslušnosti ke státu vítězné Dohody. Zůstal však pocit nedobrovolnosti a hořkost ze ztráty předchozí nadřazenosti německého žvilvu, samozřejmě v rakousko-uherské monarchii. Záhy došlo i ke ztrátám na životech při potlačení sudetoněmeckých demonstrací 4. března 1919, v den, kdy se v rakouské republice sešel parlament.

II/7 Připojení Podkarpatské Rusi

Ještě složitější vývoj než na Slovensku probíhal na dalším území, které bylo součástí předválečných Uher, na **Podkarpatské Rusi** (od roku 1944 **Zakarpatská Ukrajina**). Károlyiho vláda se snažila udržet toto území u dělení autonomie v prosinci 1918 a sliby dalšího postupu k samosprávě. Většina rusínské politické reprezentace v USA se však vyjádřila pro připojení k ČSR s autonomním statutem. V tomto smyslu jednal zástupce amerických Rusínů H. Žatkovič s Wilsonem a Masarykem. Politické názory na samotné Podkarpatské Rusi byly rozdílné, což odpovídalo národnostní a náboženské nesourodosti této ekonomicky zaostalé oblasti. Vytvořilo se několik národních rad, které žádaly připojení k Ukrajíně nebo ponechání v rámci Maďarska; největší podporu však měla **Karpatoruská národní rada** v čele s A. Beskidem, sídlící v Prešově. V květnu 1919 se tři rusínské národní rady spojily v **Ústřední národní radu**, která se vyslovila pro spojení s ČSR. Rozhodující pro akceptování těchto rusínských snah i ze strany československé politické reprezentace byl vliv Dohody, která se oprávněně obávala bolševizace středoevropského prostoru, a považovala proto připojení Podkarpatské Rusi k ČSR za žádoucí faktor stability. Podkarpatská Rus, která oddělovala Maďarsko od Polska a vytvářela společnou československo-rumunskou hranici, měla pro ČSR i strategické výhody.

Ve válce proti maďarské republice rad obsadili Podkarpatskou Rus Rumuni, jejichž vojska odešla až v srpnu 1919. Rumuny vystřídal československé vojsko pod velením francouzského generála, jmenovaného vojenským diktátorem. V den podepsání mírové smlouvy s Rakouskem v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919, v níž bylo stvrzeno i připojení **Podkarpatské Rusi** (od té doby oficiální název) k ČSR, byla uzavřena i smlouva mezi ČSR a Dohodou, vymezující znaky **autonomie** této země – sněm, guvernér a zastoupení v československém Národním shromáždění. Na vlastní sněm si však musela Podkarpatská Rus počkat až do doby druhé republiky. Pražská vláda, argumentující velkou zaostalostí zdejších poměrů, zatím udělení větších pravomocí politické reprezentaci této země oddalovala.

Poměry na Podkarpatské Rusi s hlavním městem Užhorodem byly skutečně komplikované. Převládali **Rusíni**, ti však užívali šesti nářečí, takže jen stanovení vyučovacího jazyka na školách bylo obtížné. Zastoupeny byly i další národnosti – Maďaři, Židé, Rumuni, Němci, po připojení k ČSR i Češi, zejména ve správě. Většina obyvatel byla řecko-katolického vyznání, silně bylo i velkoruské pravoslavní. **Diktátorské pravomoci**, udělené vojenskému velení Šrobárem, platily až do počátku roku 1922. Nezasahovaly sice do civilní správy, vedené od roku 1920 guvernérem Žatkovičem, jeho postavení v zemi však zůstalo závislé na československé vládě.

II/8 Spor o Těšínsko

Na území Těšínska vznišel nárok jak československý, tak polský stát. Spory mezi českou a polskou politickou reprezentací ve Slezsku vedly počátkem listopadu 1918 k polské okupaci Těšínska, Oravy a Spiše. Jednání **Zemského národního výboru pro Slezsko** s Poláky vedla k dohodě, která ponechávala české straně jen menší část Těšínska. Pražská vláda však dohodu Zemského výboru neuznávala a počátkem roku 1919, když polské úřady vypsalý volby do sejmku i na sporném území, ostře protestovala a vyslala do oblasti vojsko pod velením dohodových důstojníků.

V sedmidenním lokálním **ozbrojeném konfliktu** na konci ledna 1919 polská vojska ustoupila za řeku Vislu, kde se po zároku nejvyšší spojenecké rady fronta zastavila. Dohoda stanovila novou demarkační linii a postavenila sporné území pod mezinárodní kontrolu. K definitivnímu rozdělení Těšínska pak došlo rozhodnutím **Rady velvyslanců** až 28. července 1920. ČSR byla přičtena trať bohumínsko-košická a uhelný revír, Polsku východní část Těšínska a části Oravy a Spiše. Jako symbol rivality bylo mezi oba státy roztrženo i bývalé hlavní město knížectví — Těšín.

II/9 Československé legie

K úspěchu zahraniční akce, směřující k ustavení československého státu, významně přispěly československé legie a jejich účast na válečných akcích Dohody. Na základě působení legií v Rusku, Francii a Itálii bylo Československo mezinárodně uznáno jako válčící stát dohodového tábora. Cílem bojovalo na frontách ve **Francii** 9 600 československých legionářů, přes 630 z nich padlo. Na bojištích v **Itálii** bylo 20 000 legionářů, ne všichni však stacii zasáhnout do bojů, přesto jich padlo 350. Vělitel československých legií v Itálii gen. L. Piccione vedl po válce italskou vojenskou misi v ČSR. Početně nejsilnější byly legie v **Rusku**, mající téměř 55 000 mužů, z nichž padly více než 4 000.

Českoslovenští legionáři na Sibiři zasáhli přes počáteční snahu o neutralitu v občanské válce do bojů proti Rudé armádě. Přes veškeré peripetie, spojené s angažovaností legií (podporovanou dohodovými mocnostmi) v ozbrojených bojích i po ukončení války v Evropě, dosáhla československá politika na podzim 1919 jejich stažení ze Sibíře a návratu domů. Evakuace ruských legií lodními transporty z Vladivostoku byla dokončena až v listopadu 1920. Nový československý stát si byl významu legií vědom a považoval je za jednu z opor demokratické republiky. Československá obec legionářská byla založena v roce 1921, vydávala deník *Národní osvobození*, orientovaný na hradní křídlo československých vládních kruhů.

Uvítání československých legionářů na pražském Staroměstském náměstí 4. 12. 1918 — s přílbou v ruce plk. O. Husák, vpravo od něho V. Kľofáč, K. Kramář a F. Staněk.

III/10 Hospodářské a sociální důsledky války

Rozdělení dřívě jednotného hospodářského prostoru rakousko-uherské monarchie vznikem nástupnických států mělo některé **negativní hospodářské důsledky**, protože přerušilo dosavadní hospodářské vazby a doopravdy spoje. Především české země patřily tradičně k průmyslově nejrozvinutějším částem Rakousko-Uherska (60–70% průmyslové výroby). Strukturálně převažovala v **československém průmyslu** těžba uhlí a spotřební průmysl (textilní, sklářský, cukrovarnický, pivovarnický atd.). Ten existoval ve stupni industrializace mezi českými zeměmi a Slovenskem, respektive Podkarpatskou Rusí. Zatímco české země patřily k průmyslově vyspělým oblastem, Slovensko podobně jako Podkarpatská Rus zůstávaly

zaostalými agrárními zeměmi. Na Slovensku bylo 61 % obyvatelstva zaměstnáno v zemědělství.

Nadto byl veškerý průmysl podobně jako jinde v Evropě vážně narušen válkou. Návrat k **mírové výrobě**, příliv demobilizovaných vojáků, ztráta odbytí (např. textilního průmyslu), vedly k výrobním obtížím a **růstu nezaměstnanosti**, která vrcholila v únoru 1919. Průmyslová a zemědělská výroba dosahovala sotva poloviny předválečné úrovně, nefungovala doprava, rostla inflace měny a projevoval se katastrofální nedostatek potravin. Zvláště těžce byly postiženy oblasti s vysokou koncentrací obyvatelstva, ke kterým patřily i pohraniční oblasti Čech. K **vážným následkům** války patřily ztráty na životech a trvalé zdravotní postižení po zranění (asi 420 000 padlých, 246 000 invalidů), které se dotýkaly sociální situace mnohem širšího počtu jejich rodinných příslušníků (vdovy, sirotci). Se všemi těmito negativními důsledky války se muselo Československo vyrovnat, vytvořit novou hospodářskou a dopravní strukturu, nové zahraničně ekonomické zázemí a ozdravit poměry chudých a válek postižených vrstev.

III/11 Politika prvních vlád

První Kramářova vláda byla nazvána **všenárodní koalicí**, protože do ní vstoupily české politické strany i slovenští političtí představitelé. Nejsilnější pozice v první vládě měla **Československá strana agrární**, roku 1919 přejmenovaná na **Republikánskou stranu československého venkova**. Tato strana byla pak po dobu první republiky členem všech koalic a bez její účasti nebyla vytvořena ani jedna vláda opírající se o parlament. Ministrem vnitra se stal její předseda Antonín Švehla. Umírněná a cílevědomá politika A. Švehly zvládla poměrně hladce bouřlivé sociální nepokoje, například **protidrahotní demonstrace** v květnu 1919. Agrární strana dostala i křeslo ministra zemědělství. **Strana státoprávně demokratická**, od března 1919 s názvem **Národní demokracie**, měla mimo předsedy vlády Karla Kramáře z důležitých postů ještě ministerstvo financí, které řídil Alois Rašín, výrazná osobnost prvních let republiky. **Sociální demokraté** obsadili ministerstvo školství a národní osvěty a ministerstvo spravedlnosti (František Soukup). **Československá strana socialistická (národní socialisté)** dostala křeslo ministra národní obrany, kde zasedl zdánlivě paradoxně Václav Klofáč, známý z předválečného období jako zapřísažený antimilitarista, vedením ministerstva pro zásobování byl pověřen Bohuslav Vrbenský. Slovensko zastupoval Vavro Šrobár, posléze jako *ministr pro správu Slovenska*. Po smrti M.R. Štefánika 4.5.1919 byl Šrobár jediným představitelem Slováků ve vládě. Štefánikovo *ministerstvo války* jeho smrti zaniklo. Malé popularity **Československé strany lidové** po válce odpovídalo křeslo ministra *bez portfeje* (bez určení oboru působnosti). Ministrem zahraničních

věcí se stal Edvard Beneš bez stranické příslušnosti (v roce 1923 vstoupil do Československé strany socialistické).

Prezident T.G. Masaryk se ujal úřadu po triumfálním návratu do Prahy 21.12.1919. Zúčastnil se prací na **vládním programu**, který přednesl v revolučním Národním shromáždění Kramář 9. ledna 1919, den po neúspěšném atentátu na jeho osobu. V době Kramářova pobytu na pařížské mírové konferenci vedl vládu Antonín Švehla, na jehož bedrech ležely **hlavní problémy**: všeobecný nedostatek zboží a potravin, vyvolávající hladové bouře, boj s černým trhem a proti inflaci, obnova válkou zničeného hospodářství a narušené železniční dopravy. Na rychlém řešení sociálních problémů záviselo uklidnění lidových vrstev, radikalizovaných pronikáním bolševické ideologie.

V polovině června 1919 proběhly **volby do obecních zastupitelstev**, v nichž podle očekávání zvítězili sociální demokraté s téměř 30 % získaných hlasů, následovali agráři (přes 21 %) a socialisté spojenci se stranou pokrokovou (necelých 16 %), pak lidovci a teprve za nimi národní demokracie, pro niž znamenaly volby největší zklamání. Nevolo se ještě na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Po volbách, které ukázaly nové rozvržení politických sil, podala Kramářova vláda demisi.

V následující vládě sociálního demokrata Vlastimila Tusara zasedli vedle představitelů této nejsilnější strany agráři a socialisté. Pro své složení byla koalice nazývána **rudo-zelenou**. Hospodářská politika první československé vlády směřovala k odstranění následků války a vytvoření předpokladů pro hospodářskou samostatnost státu. Patřila k nim cílní odluka od Rakouska a vytvoření nové československé měny. Podle **měnové reformy z února 1919**, připravené pod vedením ministra financí A. Rašína, bylo provedeno okolkování starých rakousko-uherských bankovek a zavedena koruna československá (v poměru 1:1 k bývalé rakousko-uherské koruně). Asi čtvrtina starých bankovek byla zadržena. Toto opatření spolu s omezeným přijímáním dluhopisů rakouské válečné půjčky zabrzdlilo inflaci, kterou se do roku 1922 podařilo zastavit. Ke zvýšení podílu českého kapitálu v zahraničních akciových společnostech přispěla nová strikace. Podle **nostrifikačního zákona** z dob Tusarovy vlády (prosince 1919) musely mít zahraniční akciové společnosti působící na území ČSR své vedení na jejím území.

Jedním z nejradikálnějších zásahů do dosavadních majetkových poměrů se stala **pozemková reforma**. Záborovým zákonem z dubna 1919, přidělovým z ledna 1920 a náhradovým z dubna 1920 byla přerozdělena půda velkostatků nad 250 hektarů. Týkala se 1.800.000 hektarů půdy, zčásti rozdělené drobným rolníkům, zčásti prodané jako **zbytkové statky** s výměrou, umožňující racionální hospodaření. Komplikované provádění reformy se protáhlo až do konce 20. let. Výsledkem bylo posílení středního

stavu v zemědělství, zejména českého a slovenského, převod rozsáhlých lesních komplexů do majetku státu a obcí i růst vlivu agrární strany prostřednictvím *Pozemkového úřadu*.

Sociální politika, ovlivněná silnou pozicí socialistických stran po válce, patřila k nejpokrokovějším v Evropě. Uzákoněna byla osmihodinová pracovní doba, podpory v nezaměstnanosti, široce založené nemocenské a úrazové pojištění a vliv dělnictva na vedení podniků prostřednictvím závodních rad.

II/12 Přijetí ústavy

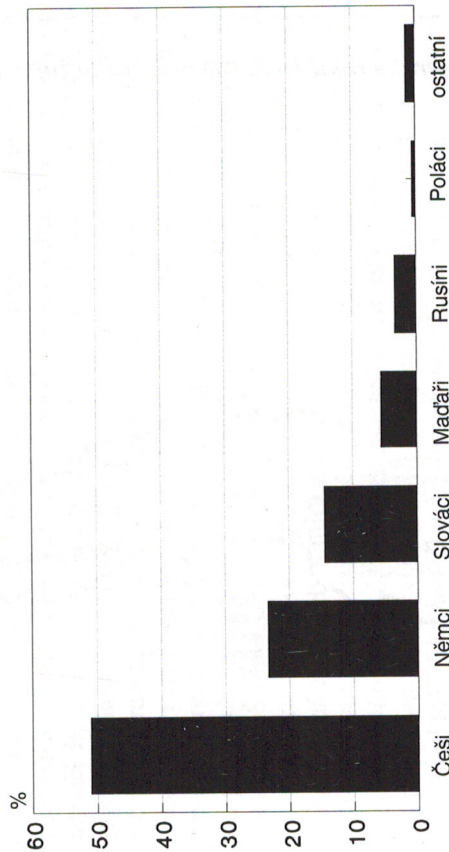
Revoluční Národní shromáždění přijalo *Ústavní listinu Československé republiky* 29. února 1920. Ústavu tvořilo šest hlav – o formě a územním rozsahu státu, o státním občanství, o moci zákonodárné, o moci vládní a výkonné, o moci soudcovské, o právech občanských a o ochraně menšin národnostních, náboženských a rasových. K případné změně ústavního zákona bylo třeba třipětinové většiny hlasů v parlamentu. Ústava poskytovala všem plná občanská práva a zajišťovala demokratický charakter státu. Jedinou povinností byla branná povinnost. Ústava představovala revoluční čin, neboť ji přijal parlament jmenovaný z vůle Národního výboru. Na schválení ústavy se tedy nemohli podílet volení zástupci Němců, Maďarů a dalších národnostních menšin.

Na základě nové ústavy, která stanovila vytvoření dvoukomorového parlamentu, byly vypsané **volby do Národního shromáždění**. Volilo se 18. dubna 1920 do poslanecké sněmovny a o týden později do senátu. Celkově získaly občanské strany 52,5 % a socialistické 47,5 %, což i přes sociálně radikální poválečnou atmosféru nedávalo socialistickým stranám možnost vytvořit většinovou vládu. V květnu byl Národním shromážděním zvolen prezidentem opět T. G. Masaryk.

II/13 Národnostní struktura

Československý stát vznikl jako stát demokratický a národní, vybudovaný na ideji jednotného **československého národa**. Tento tehdy jedině možný ideový základ republiky usnadnil konsolidaci demokratického politického systému, nesl však v sobě jednak vnitřní rozpor, protože nebyl akceptován celým slovenským národem, jednak principem československého národa jako státního národa tlačil příslušníky ostatních národností do defenzivy. Problémy, plynoucí ze složitě národnostní struktury republiky i z nestejněho stupně národního vědomí Čechů a Slováků, se projeví velmi brzy a po celou dobu existence republiky oslabovaly žádoucí upevnění demokratického řádu.

národnostní struktura ČSR výsledky sčítání lidu z 15. 2. 1921

Podle statistiky z roku 1921 žilo na území republiky **13 613 172 obyvatel**, z toho 6 850 000 Čechů (51 %), 1 910 000 Slováků (14,5 %), 3 123 000 Němců (23,4 %), 745 000 Maďarů, 461 000 Rusinů, Ukrajinců a Rusů, 180 000 Židů, 75 000 Poláků, menší počet Rumunů a jiných národností. Součástí ústavního zákona byl *zákon jazykový*, který stanovil, že **státním, oficiálním jazykem republiky je jazyk československý**, což bylo tehdy chápáno jako rovnoprávnost češtiny a slovenštiny. Dále v něm podle dohody o ochraně menšin, kterou ČSR přijala mírovými smlouvami, bylo zajištěno právo ostatních národností v okresech, kde tvořily více než 20 % obyvatele, užívat mateřského jazyka ve styku s úřady. Prováděcí jazyková nařízení z roku 1926 specifikovala užívání státního jazyka a mimo jiné vyžadovala od státních úředníků zkoušky ze státního jazyka, což trpce nesli především sudetští Němci.

„U nás běží v prvé řadě o poměr československé majority k našim občanům německým. Vyřeší-li se tento problém, budou snadno řešeny ostatní jazykové a národní problémy. Osudem se stalo, že vedle Čechů a Slováků v našem státě již dávno je značný počet Němců; jsou jiné státy, které nemají více obyvatele, a naši němečtí spoluobčané jsou na výsocejším kulturním a hospodářském...“

(Z projevu Tomáše Garrigue Masaryka k 10. výročí československé republiky)

II/14 Politická struktura

V politickém systému první republiky hrály důležitou úlohu vedle parlamentu i některé **specifické prvky**. Především to bylo volné seskupení politiků okolo prezidenta Masaryka. Tato skupina si tradičně udržovala nejsilnější vliv na oblast zahraniční politiky prostřednictvím ministra zahraničí E. Beneše. Své příznivce měla **skupina Hradu** v republikánské (agrární), lidové i národně demokratické straně, největší oporu měla v československé sociální demokracii a u československých socialistů (od roku 1926 národních socialistů). Vedle toho fungovala **Pětka**, mimoparlamentní orgán, vlastně pětice nejvýznamnějších politiků vládnoucí koalice (původně Antonín Švehla, Alois Rašín, Rudolf Bechyně, Jiří Štírbný a msg. Jan Šrámek). V době vlády občanské koalice byla Pětka rozšířena na **Osmičku**. Tento orgán zajišťoval akceschopnost koalice politických stran. Žádná z četných politických stran nebyla totiž schopna sama vytvořit většinovou vládu, strany se tedy musely spojovat ve vládní koalice. Ideovým tvůrcem koaličního systému byl A. Švehla. Vedle jmenovaných skupin prosazovaly svůj vliv i velké finanční skupiny. Ojedinelé místo mezi nimi měla **skupina Živnostenské banky**, řízené Jaroslavem Preissem, která ovlivňovala hospodářskou politiku vlády.

Volební systém poměrného zastoupení byl vybudován na všeobecném, rovném, přímém a tajném hlasovacím právu i pro ženy (od roku 1927 neměli volební právo příslušníci armády a četnictva). Občan mohl volit do poslanecké sněmovny od 21 let a zvolen mohl být od 26 let, do senátu se mohl volit od 30 let, senátor musel mít 40 let.

Nejvlivnější stranou byla **Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci)**. Její moc vycházela z podpory venkovského obyvatelstva, využívajícího systému svépomocných družstev, svázáných se stranou. Popularitu jí zabezpečilo rozsáhlé provedení pozemkových reformy. Velkou podporu měla po sloučení s **Národní a rolnickou stranou** v roce 1922 i na Slovensku, ale i na Podkarpatské Rusi. Významní politici: A. Švehla (zemřel 1933), M. Hodža, R. Beran, F. Udržal (zemřel 1938), J. Malypetr, do rozchodu se stranou v roce 1928 i K. Prášek (zemřel 1932).

Až do rozkolu způsobeného komunisty byla početně nejsilnější stranou **Československá sociálně demokratická strana dělnická**, která zůstala významnou státotvornou silou i po jejich odchodu a podporovala politiku Hradu. Měla silnou pozici v odborech prostřednictvím **Odborového sdružení československého**. Významní politici: V. Tusar (zemřel 1924), R. Bechyně, J. Dérer, A. Meissner a G. Habrmann (zemřel 1932).

Ke stranám, které výrazně podporovaly Hrad, se řadila i **Československá strana socialistická** (od roku 1926 **Československá strana národně socialistická**). Existující názorové rozdíly nedovolily její spojení se social-

ními demokraty v jednotnou reformní socialistickou stranu. Popularitu straně dodávaly **Československá obec sokolská** a **Československá obec legionářská**, které s ní spolupracovaly. Významní politici: E. Beněš, J. Stříbrný (do vyloučení v roce 1926), V. Klofáč, J. Stránský (od vstupu v roce 1929), E. Franke.

Vlivu, který měla v politice první republiky **Československá národní demokracie**, neodpovídalo její poměrně slabé zastoupení v parlamentu. Podporovaly ji průmyslové a finanční kruhy a část české nacionalisticky zaměřené inteligence. Významní politici: K. Kramář, A. Rašín (zemřel na následky atentátu 1923), V. Dyk (zemřel 1931).

Československá strana lidová neutrpěla po válce takové volební ztráty, jak se očekávalo pro její aktivistickou politiku během války. Mezi katolíky si udržovala své stále voličstvo a patřila proto mezi pět mandátově nejsilnějších stran. Významní politici: J. Šrámek, moravský politik M. Hruban.

Hlinkova slovenská ľudová strana (1918—1925 **Slovenská ľudová strana**) požadovala autonomii Slovenska. Jako katolická strana měla na Slovensku velký vliv. K pražské vládě byla v opozici, až na účast v občanské koalici v letech 1927—29. Významní politici: Andrej Hlinka (zemřel 1938), Jozef Tiso, Karol Sidor. → *nam. Slovenský štát*

Na stavovském základě, podobně jako strana republikánská na venkově, byli spojení měšťtí živnostníci a obchodníci v **Československé živnostenskoochodnické straně středostavovské**. Po skromných začátcích se v posledních parlamentních volbách počtem mandátů vyrovnali národním demokratům. Významní politici: R. Mlčoch, J. V. Najman.

Komunistická strana československa (KSČ) patřila ke stranám nestáto-
tvorným (nebyla členem žádné vládní koalice). Představitelé strany B. Šmeral, K. Gottwald.

V prvních poválečných volbách získala nejvíce hlasů mezi německými voliči **Německá sociálně demokratická strana dělnická (DSDAP)**. Od poloviny 20. let přešla k politice aktivní spolupráce s československým státem a od roku 1929 do roku 1938 byla součástí vládních koalic. Významní politici: L. Czech, W. Jaksch.

S československými republikány spolupracovala další německá aktivistická strana **Svaz německých zemědělců (BdL)**. Významný politik: F. Spina (zemřel 1938). K aktivistickým stranám patřila i **Německá křesťanskosociální strana lidová**. (R. Mayr—Haring).

Německá nacionálně socialistická strana dělnická (DNSAP) se konstitovala v roce 1919. Roku 1933 byla její činnost zastavena. Hlavní představitelé: R. Jung, H. Krebs.

Nejsilnější německou stranou od poloviny 30. let byla **Sudetoněmecká strana (SdP)**, vzniklá přejmenováním ze **Sudetoněmecké vlastenecké**

fronty (SHF), založené v roce 1933. Shromáždili se v ní stoupenci německých nacionálních stran, zakázaných vládou v roce 1933. Svou činností pomohla nacistickému Německu k odtržení československého pohraničí, provedenému Mnichovskou dohodou. Významní politici: K. Henlein, K. H. Frank.

Do poslanecké sněmovny se dostalo ještě několik německých a maďarských stran, jednou též společenství polských a židovských stran.

Československý politický systém se vyznačoval silnou závislostí poslanců na politické straně. Přispěl k tomu jak poměrní volební systém, tak **vázané kandidátky**. Volič si nemohl vybírat jednotlivé kandidáty, ale musel volit kandidátní listinu určité politické strany, která mu ji předkládala v závazném složení. Závislost kandidátů na straně podporovala u mnohých stran pevnou **stranickou disciplínu** — výjimku tvořila národní demokracie, zdůrazňující individualitu svých poslanců. Poslanec byl vázán rozhodnutím **poslaneckého klubu** v parlamentě. Rozešel-li se poslanec nebo senátor ze svou stranou, mohl mu být rozhodnutím volebního soudu odebrán mandát (jak se stalo například u K. Práška nebo B. Vrbenského). V parlamentní praxi docházelo k zákulisním jednáním představitelů jednotlivých stran, na jejichž základě pak poslanecké kluby hlasovaly. Politická rozhodnutí parlamentu významně ovlivňovala i zmíněná Pětka (respektive Osmička).

Správní uspořádání bylo upraveno **zákonem o župním zřízení** v roce 1920, který měl být proveden do pěti let. V praxi se tak stalo jen na Slovensku s tradicí župního zřízení, kde byly župy ustaveny v roce 1923. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo provádění odkládáno z obavy před převahou zvláště německé menšiny v některých oblastech (například župa českolipská a karlovarská). K obnovení zemí došlo v roce 1927 **zemským zřízením**, které mělo částečně uspokojit slovenské autonomisty. Byly vytvořeny čtyři země — **Česká, Moravskoslezská, Slovenská a Podkarpatoruská** — se zemskými zastupitelstvy, dále dělené na okresy a obce. Pro odpor hlavně katolického Slovenska se nepodařilo uskutečnit odluku církve od státu.

Prozatímní ústava z 13. 11. 1918 dávala prezidentovi republiky jen málo pravomocí. Třebaže byla na zásah T. G. Masaryka v květnu 1919 prezidentská práva rozšířena, neměl prezident ani podle ústavy z roku 1920 možnost zasahovat do legislativy. Zvláštním zákonem bylo stanoveno, že T. G. Masaryk může být volen prezidentem doživotně, všichni další prezidenti už jen na dvě volební období. Masaryk byl zvolen celkem čtyřikrát — v letech 1918, 1920, 1927 a 1934. Jako osobnost s mimořádnou autoritou tak mohl až do své abdikace v roce 1935 příznivě ovlivňovat stranické spory a působit v duchu svého demokratického humanitního ideálu.

„V Československu demokracie se udržela mimo jiné také proto, že nikdy hlavní strany, umějící se dohodnouti na kompromisu, nepociťily potřebu rozéjít se příliš nepřátelsky a už k ní nesejíti...“

(Ferdinand Peroutka, *Budování státu*, 1936)

II/15 Rozkol v sociální demokracii

Naděje politické levice na zvrát vnitřních poměrů znovu stouply v létě 1920, kdy se během **rusko-polské války** dostala Rudá armáda až do bezpečné blízkosti československých hranic. Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi bylo vyhlášeno stanné právo. **Skupina levice** v sociální demokracii pod vedením Bohumíra Šmerala, dříve prorakouského aktivisty, která se snažila ve straně prosadit komunistické ideje, využila této situace k vyhrocení sporů s vedením strany. Vnitrostraničná krize vedla k odstoupení druhé Tusarovy vlády a 15. září 1920 ke jmenování **úřednické vlády** J. Černého. Sociálně demokratické vedení dlouho chtělo udržet jednotu strany, nyní však bylo více než jasné, že levice buduje *stranu ve straně*. Rozhodlo se proto odložit sjezd strany na prosinec a žádalo od sjezdových delegátů písemný závazek, že odmítají ideje **Třetí internacionály**. Levice uskutečnila **vzdorosjezd** v původním erminu a protiprávně zabrala redakci a tiskárnu v *Lidovém domě*, kde začala tisknout *Rudé právo*. Antonín Němec z vedení strany, na kterého byl tento majetek upsán, podal žalobu pro rušení držby. Po odmítnutí podřídit se soudnímu rozhodnutí, které nařizovalo akčnímu výboru levice vyklizení Lidového domu, tiskárny a redakce, zasáhla 9. prosince policie a četnictvo.

Sociálně demokratická levice vyhlásila na 10. prosince 1920 protestní stávku. Vedení sociální demokracie a Československá strana socialistická stávku nepodporovaly, odmítli se jí zúčastnit i němečtí sociální demokraté. Následujícího dne Rudé právo vystupňovalo požadavek ke **stávce generální**. Stávka, která neměla v Praze levice očekávanou odezvu, zachvátila zejména průmyslové oblasti (Kladno, Oslavany). *Rudé gardy* zabíraly továrny, nádraží, zemědělské podniky a statky. Na Moravě bylo vyhláшено stanné právo. Po energickém zásahu a neústupném stanovisku vlády byla stávka 15. prosince odvolána. Měření sil radikální levice s vládou skončilo pro levice neúspěšně.

Organizačně se radikální levice konstituovala nejdříve v politicky nezářalém prostředí Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde byla ustavena v lednu 1920 komunistická strana. Rok nato bylo dovršeno rozštěpení německé sociální demokracie. Výkonný výbor vyloučil komunistickou skupinu za akční podporu české levice proti výslovnému zákazu vedení. V květnu 1921 se konal v Praze ustavující sjezd české komunistické stra-

ny. **Kongres Kominterny** v Moskvě rozhodl o sjednocení všech národních komunistických stran v jednom státě. Tomuto požadavku bylo vyhověno na přelomu října a listopadu 1921, kdy byla v Praze ustavena jednotná **Komunistická strana Československa**. K československému státu zaujímal tato strana negativní postoj, její činnost byla řízena Kominternou (Komunistickou internacionálou), jejíž výkonný výbor (Exekutiva) sídlil v Moskvě. Sociální demokracie se jen pomalu vzpamatovávala z odchodu většiny členské základny, ale postupně se opět stala významnou státotvornou stranou — na rozdíl od KSČ, která vše podříдила snaze uskutečnit diktaturu proletariátu. *obstátnění uvarry mladý*

II/16 Zahraniční orientace

Československý stát vznikl za podpory mocností Dohody a jeho životním zájmem bylo zachování poválečného stavu, čili **versailleského systému**, garantovaného mírovými smlouvami. Zahraniční politika ČSR byla řízena E. Benešem od roku 1918 jako resortním ministrem a od roku 1935 i jako prezidentem a opírala se především o **spojení s Francií**. Zároveň však usilovala o vybudování samostatné zahraniční politiky, která někdy nebyla v souladu s francouzskými velmocenskými zájmy. E. Beneš proto vyvíjel velkou aktivitu ve *Společnosti národů* a stál u zrodu obranné koalice malých států střední a jihovýchodní Evropy proti revanšistickým snahám Maďarska. Základem této aliance, zpočátku Maďary posměšně nazývané **Malou dohodou**, byla československo-jugoslávská **spojenecká smlouva** ze srpna 1920. Po dvojím pokusu Karla Habsburského o návrat na uherský trůn v roce 1921 uzavřelo Československo podobnou smlouvu s **Rumunskem** a svazek byl dovršen rumunsko-jugoslávským spojenectvím. Všechny členské státy Malé dohody patřily k francouzskému **spojeneckému systému**, upevňovanému v polovině 20. let **bilaterálními smlouvami** (roku 1924 francouzsko-československou, 1926 francouzsko-rumunskou a 1927 francouzsko-jugoslávskou). Československo však nesdílelo přání Francie připojit k Malé dohodě i Polsko, i když hraniční spory byly smluvně vyřešeny **československo-polskou smlouvou** na sklonku roku 1921. Přes velké úsilí Československa o upevnění malodohodové aliance se nedařilo ve všech případech koordinovat zahraniční politiku a svazek byl oslabován rozpory hospodářských zájmů. Ty se týkaly i poměru k SSSR. Benešem uzavřená obchodní dohoda z roku 1922, i když nebyla spojena s uznáním SSSR de iure, zůstala izolovaná a nebyla ratifikována.

S **Německem a Rakouskem** navázalo Československo od počátku **kořektní sousedské vztahy**. ČSR uzavřela jako první z dohodových států v roce 1920 obchodní smlouvu s Německem a o tři roky později v rúr-

smlouva o vřaje mne pomoci a 1928 - pomor při hladomoru k. 1921

ském konfliktu zachovala přes nátlak Francie neutralitu. K jejím prořadým zájmům však patřilo zachování samostatnosti Rakouska. Politická orientace ČSR na Francii postrádala pevnější hospodářský základ, protože tomu bránily tradiční hospodářské vazby i geografická poloha. Vyvážení zahraniční politikou se Československu podařilo do poloviny 20. let vybudovat solidní mezinárodní postavení v Evropě.

II/17 Švehlovy vládní kabinet

Po intermezzu Černého úřednické vlády a přechodného Benešova kabinetu se rozjitřená **vnitropolitická scéna** stabilizovala. V červnu 1922 byli amnestováni komunisté, odsouzení v souvislosti s prosincovou stávkou a nepokoji roku 1920. Podařilo se odstranit nejtěžší důsledky poválečného hospodářského rozvratu. Dovozen obilí a potravin byl saturován domácí trž, vývoz cukru a chmele přinášel devizy, průmyslová výroba se dostala na více než 80% předválečného stavu. **Hospodářský život** byl liberalizován v roce 1921 zrušením většiny opatření k řízení hospodářství, zavedených za války.

Do čela nové parlamentní vlády (opět **všenárodní koalice**) byl v říjnu 1922 jmenován A. Švehla, výrazná osobnost republikánské (agrární) strany, po rozkolu v sociální demokracii nejsilnější politické strany. Kabinet tolerovala i většina německých stran, které ukončily obstrukční politiku v parlamentě. Patřil k nejstabilnějším za celé období republiky, přestože musel překonávat důsledky **hospodářské krize**, která zasáhla v letech 1921–23 celou Evropu. Rašínově deflační politice, směřující ke zhodnocení koruny, se podařilo zastavit poválečný inflační vývoj, i když vysoký kurs koruny na čas znevýhodnil exportní odvětví průmyslu. Stal se však základem **hospodářského vzestupu** druhé poloviny 20. let. Těžkou ztrátou pro kabinet byla proto Rašínova smrt v únoru 1923 na následky atentátu, spáchaného bývalým komunistou Soupalem. Tato událost urychlila přijetí **zákona na ochranu republiky**, udělujícího vládě pravomoci ke zpřísnění trestů za rozvracení republiky. Zákon se měl stát prvním středkem obrany demokratického systému před nebezpečím levicových i fašistických diktatur, šířícím se v tehdejší Evropě (komunistické povstání v Hamburku a Hitlerův „pivní puč“ v Mnichově na podzim 1923, Mussoliniho „*pochod na Řím*“ v říjnu 1922).

V Československu nedošlo k výraznějšímu vzestupu radikálních nálad. Český fašismus zůstal jevem zcela okrajovým. Závaznější byla radikalizace **Slovenské lidové strany**, která na žilinském sjezdu na podzim 1922 formulovala svůj autonomistický program, a kde začala nabývat na živu skupina kolem V. Tukey. **Nebezpečnější formy** měl fašismus v německém prostředí ČSR, reprezentovaný **Německou nacionálně socialistickou**

stranou (DNSAP) a orientující se výrazně na nacionální socialismus v Německu a Rakousku. Během tří let trvání všenárodní koalice sílily **odstředivé tendence** až k demisi vlády. Sociální demokraté a socialisté vystupovali proti zavádění pohyblivých ochranných cel na zemědělské produkty, prosazovaných agrárníky, a v debatě o návrhu zavedení státního svátku v den upálení Mistra Jana Husa narazili na tuhý odpor katolických lidovců. Konflikt měl i mezinárodní odezvu, neboť na protest proti účasti prezidenta Masaryka a představitelů vlády na **Husových oslavách** 6. 7. 1925 přerušil Vatikán diplomatické styky s Československem. **K jejich obnově** došlo až podpisem *modu vivendi* v roce 1928.

Parlamentní volby v listopadu 1925 ukázaly, že obnova všenárodní koalice není možná. Agrárníci sice posílili své pozice a také katolické strany v českých zemích i na Slovensku získaly. Propadla však národní demokracie a sociální demokraté ztratili na úkor výrazných zisků komunistů. Mezi německými stranami dostali největší počet hlasů agrárníci (BdL) a křesťanští sociálové. Obě strany se stavěly příznivě k aktivnímu podílu na vládě a tedy spolupráci s československým státem. Protože krátký pokus o obnovu předchozí koalice, rozšířené o živnostníky, neuspěl stejně jako další úřednický kabinet J. Černého, spočívala třetí Švehlova vláda (1926–1929) na **koalici občanských stran**, do které vedle českých stran (agrární, lidové a živnostenské) vstoupili i zástupci dvou zmíněných německých aktivistických stran, za nimiž stálo více než 70% německých voličů. Obě socialistické strany přešly do opozice, do vlády vstoupila později ještě na čas Hlinkova lidová strana a národní demokraté. Odchod lidovců byl spojen s odsouzením V. Tukey za protistátní činnost na podzim 1929. Švehlova vláda iniciovala řadu důležitých zákonů, mimo jiné o **pevných agrárních clech** (1926) a **kongruový zákon** (stát vyplácel kněžím doplatek do výše nejvyššího stanoveného příjmu duchovního ve veřejné duchovní správě), zákon o **jednotné organizační státní správě**, jímž se od 1. ledna 1928 zavádělo zemské zřízení, byla provedena **daňová reforma** ministra financí Karla Engliše. Jejich dopad však byl částečně politických sil kritizován. **Efekt zemského zřízení**, které vytvořilo země moravskoslezské znemožnilo správní samostatnost převážně německého Slezska, neposiloval německý aktivismus, sjednocení státní správy také oslabilo dosavadní samosprávné instituce. Uzákonění vysokých agrárních cel nevyhovovalo exportnímu průmyslu a kongruový zákon odporoval zásadě odluky církve od státu. Jednoznačnou podporu našlo naproti tomu **znovuzvolení T. G. Masaryka prezidentem** v květnu 1927 (247 hlasů, 54 hlasů pro komunistického kandidáta V. Šturece, 60 neplatných hlasů). Od března 1928 zastupoval A. Švehlu, stíženého těžkou chorobou, J. Šrámek. Po Švehlově demisi v únoru 1929 byl do čela vlády postaven představitel **hradního křídla** agrární strany F. Udržal.

1925 agrárníci + lidovci + živnostníci X
pro komuniste! předem

II/18 Rozpad občanské koalice

Nejen autonomistické snahy Hlinkovy ľudové strany, ale i růst nacionalismu české národní demokracie, která se projevila v publicistické kampani proti politice Hradu a zvláště proti osobě E. Beneše na jaře 1929, nepřispívaly ke stabilitě pragmatické koalice agrární a lidové strany. Předčasně vypsané volby v říjnu 1929 potvrdily pozici republikánské (agrární) strany, ale i vzestup demokratických socialistických stran (národních socialistů a českých i německých sociálních demokratů). Ztráty naproti tomu znamenaly vládní německé strany (agrární a křesťansko-sociální), poklesl počet hlasů odevzdaných komunistům. **Rozkol uvnitř komunistické strany**, vyvolaný stále agresivnější bolševizací, prosazovanou Gottwaldovým křídlem, spojenou s nekritickou závislostí na direktivách Komunistické internacionály, vedl ke ztrátě věrohodnosti u těch voličů, kteří sice sympatizovali s rovnostářskými hesly komunistů, nebyli však ochotni dát jim mandát k rozbití republiky. A že k tomuto cíli KSC směřuje, dal nezakrytě najevo Gottwald ve svém prvním parlamentním projevu v prosinci 1929, kde mimo jiné prohlásil:

„A my, my jsme stranou československého proletariátu a naším nejvyšším revolučním štábem je skutečně Moskva. A my se chodíme do Moskvy učit, víte co? My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroužit krk. (Výkřiky) A víte, že ruští bolševici jsou v tom mistry. (Hluk. Výkřiky).“

Druhá Udřalova vláda, sestavená po volbách 1929, ve které bylo zastoupeno osm politických stran, byla obrazem vzrůstající polarizace politických sil; strany dosavadní koalice nemohly sestavit vládu, opírající se o většinu v parlamentě. Stávající koalice byla tedy rozšířena o obě socialistické strany na **širokou koalici**.

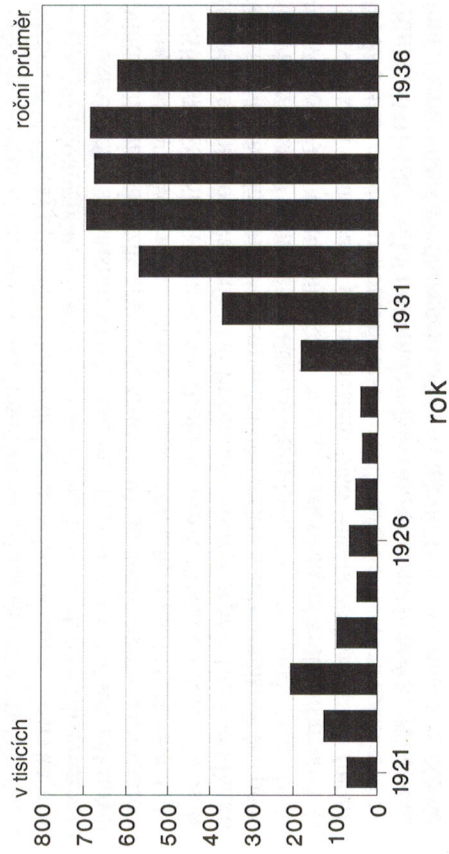
II/19 Hospodářská konjunktura 1924—1929 a světová hospodářská krize

Překonání poválečných obtíží a vytvoření stabilní československé měny sice nevedlo k odstranění chronických nedostatků československé ekonomiky, která byla nejen regionálně nevyvážená, ale v některých odvětvích předimenzovaná (cukrovarnictví, sklářství, textilní průmysl), vytvořilo však spolu s celkovým oživením světového hospodářství v polovině 20. let předpoklady k hospodářskému vzestupu. V roce 1925 dosáhlo Československo objemu průmyslové výroby z roku 1913 a do roku 1929 prožvalo výraznou **konjunkturu**. Hospodářský růst byl dynamický, více se však na něm podílely české země než Slovensko a Podkarpatská Rus. Byly budovány nové závody s vyspělejší technikou, produktivita práce rostla se za-

váděním racionálních metod řízení (Bat'a, Škodovka). Do začátku 30. let byl elektrifikován téměř veškerý průmysl a více než 80 % domácností. **Životní úroveň** nejen v českých zemích, ale i na Slovensku byla přes veškeré rozdíly vyšší než před válkou. Klesal počet nezaměstnaných, nejnižšího stavu dosáhl v letech 1928—29. Nezaměstnaným byl vyplácen státní příspěvek, závislý na členství v odborové organizaci (*genský systém*). Československo se zařadilo mezi středně hospodářsky rozvinuté státy, ve výši národního důchodu na obyvatel například Rakousko, Maďarsko, ale i Itálii.

Průzřivý hospodářský vývoj, který se týkal i zemědělství, však netrval dlouho. Na sklonku 20. let se ukázalo, že konjunktura československého zemědělství byla udržována spíše celní ochranou než využitím vnitřních zdrojů (mechanizace, racionalizace). **Agrární krize** postihla nejdříve, už v roce 1928, zemědělskou výrobu, orientovanou na vývoz. Byla provázena prudkým poklesem cen všech zemědělských produktů. Na podzim 1929 vypukla **světová hospodářská krize**, jež poněkud opožděně zasáhla i Československo, kde kulminovala v létě 1933 a odeznívala déle než v ostatních zemích. Zprvu byl postižen hlavně spotřební průmysl, po roce 1931 i ostatní odvětví. Vývoz poklesl na třetinu předkrizového stavu, průmyslová výroba na zhruba 60 % úrovně roku 1929. Prudce rostla **nezaměstnanost**, v březnu 1933 bylo úředně registrováno na 978 000 nezaměstnaných.

vývoj nezaměstnanosti v ČSR 1921—1937

II/20 Protikrizová opatření a politické důsledky krize

Agrárníky vedené vládou široké koalice (po odstoupení F. Udržala v říjnu 1932 nastoupil na jeho místo J. Malypetr) se musely vyrovnat s tíživým dopadem hospodářské krize. Prosažily rozsáhlé státní zásahy do hospodářství, především zvýšily agrární cla (1930), regulovaly vývoz a dovoz, zasahovaly do úvěrových poměrů, zavedly obilní monopol (1934). K prosazení těchto protikrizových opatření zmocňoval vládu zákon o mimořádné moci nařizovatel z 9. června 1933, prodlužovaný až do léta 1937. Zákon zpochybňoval obavy z prosazení totalitních tendencí, protože vyřazoval z rozhodování o zákonech parlament. Na rozdíl od zmocňovacího zákona, zavádějícího nacistickou diktaturu v sousedním Německu, byl však československý zákon výslovně omezen na hospodářskou sféru. Ke zmírnění nejtíživějších sociálních dopadů krize sloužilo zvýšení státních příspěvků v nezaměstnanosti, nouzové stravovací a poukázkové akce, komunální a veřejné práce i odklad exekucí zadlužených podniků. Tato opatření však neřešila příčiny krizového stavu. Udržalova vládní politika nebyla podložena programem, který by systematicky řešil situaci, a vláda byla nucena stále častěji sahát k represivním opatřením, aby tlumila výbuchy sociální nespokojenosti, hladové demonstrace a stávky. Koncepci řešení krize, založenou na zahraničních zkušenostech, vypracoval nový premiér J. Malypetr.

Sociální radikalizace byla provázána radikalizací nacionalistickou. Čeští fašisté a pravé křídlo národní demokracie využili krize k protiněmeckým a protizidovským nepokojům (například v září 1930 v Praze proti německým zvukovým filmům nebo v listopadu 1934 v souvislosti s předáním insignií německou univerzitou Karlově univerzitě). Vzestup nacistického hnutí v Německu, který vyvrcholil 30. ledna 1933 jmenováním Hitlera kancléřem, povzbuzoval fašisty všech národností. Národní obec fašistická se za účasti R. Gajdy pokusila v polovině ledna 1933 o puč útokem na kasárna v Brně-Židenicích. Puč byl bez problémů potlačen a vláda se distancovala od extrémního šovinismu všech odstínů. Přesto se i v řadách některých vládních stran množily hlasy, požadující vládu silné ruky – autoritativní demokracii. Pravicové tendence ovládly Národní ligu J. Stříbrného. Na Slovensku zůstala kritiku vlády Hlinkova strana. Oslavy založení prvního křesťanského kostela knížetem Pribinou v Nitře v srpnu 1933 se Hlinkovým vystoupením zvrhly v propagaci slovenských autonomistických požadavků a dostaly výrazně protičeský charakter.

V roce 1934 vystoupila KSČ před prezidentskými volbami proti T. G. Masarykovi s kampaní, jejímž heslem bylo – *Ne Masaryk, ale Lenin*. Prezidentskou volbu komunisté znevažili tak, že K. Gottwald se třemi funkcionáři KSČ unikli trestnímu stíhání jen útekem do SSSR. K největšímu rozmachu bojovného nacionalismu však došlo mezi sudetskými Němci.

Objektivně existující tíživější dopad hospodářské krize v pohraničních oblastech s převážně spotřebním průmyslem, provázený procentuálně vyšší nezaměstnaností než v českých zemích, nahrával nacionálně vyhrocené agitaci německých nacionalních socialistů v ČSR. Stále větší část německého obyvatelstva se odkláněla od aktivistických stran a naslouchala demagogickému obviňování vlády ze záměrného neřešení důsledků krize v pohraničí a z diskriminace Němců. Sililo volání po autonomii německy osídlených oblastí a propagace nacistických myšlenek. Proti organizování protistátních akcí a spojení s nacisty v Německu zasáhla československá justice odsouzením členů polovojskových organizací, spojených s DNSAP, *Volkssportu* v září 1932, později i *Jungsturmu*.

Fakt, že ČSR byla obklopena státy s více či méně protidemokratickými režimy, Beckovým Polskem, Horthyho Maďarskem, Dolfusovým Rakouskem a Hitlerovou nacistickou říší, zvyšoval vnitropolitické napětí a vláda byla nucena sáhnout k obranným opatřením, která objektivně omezovala demokratické svobody. Tato omezení se však nikdy nedotkla podstaty parlamentní demokracie. V červenci 1933 byly přijaty zákony o tisku a mimořádných opatřeních, umožňující zákazy protistátního tisku a přísnější stíhání protistátní činnosti, zvláště státních zaměstnanců. V říjnu téhož roku byla zakázána činnost sudetoněmeckých nacionalistických stran (DNSAP a DNP) a schválen zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran.

II/21 Československo a Evropa 1925—1935

První známkou oslabení zahraničně politického postavení Československa bylo uzavření locarnských dohod, které ve svých důsledcích znamenaly obnovu velmocenského postavení Německa. Dohody, uzavřené v Locarnu v říjnu 1925, garantovaly západní hranice Německa. Francie tak získala mezinárodní záruky své bezpečnosti, neprosadila však podobnou garanci pro své východní spojení, Polsko a Československo. S oběma státy sice Německo a Francie uzavřely arbitrážní smlouvy, ty však nebyly zahrnuty do locarnských dohod a neznamenal mezinárodní zajištění nezměnitelnosti východních hranic Německa. Snahy o kompenzaci tohoto negativního účinku dohod upevněním francouzského spojeneckého systému nebyly úspěšné. Pozitivem locarnských jednání bylo následující začlenění Německa do Společnosti národů, které spolu s počínající érou hospodářské prosperity vzbudilo naději na posílení tendencí k mírovému a kolektivnímu řešení mezinárodních konfliktů.

Následky světové hospodářské krize 1929—34 se však brzy neblaze promítly v celém systému mezinárodních vztahů v Evropě. Rostly hospodářské problémy Malé dohody, Československo nedokázalo absorbovat

agrární produkty svých balkánských spojenců, kde získávalo hospodářský a politický vliv Německo. Československu se ale podařilo iniciovat akci Společnosti národů, která v roce 1931 zabránila užšímu hospodářskému sblížení Německa s Rakouskem **celní unií**, to jest hrozící přípravě *anslusu*. Mezinárodní prestiž Společnosti národů však utrpěla záhy nato, když nedokázala zabránit japonské agresi v Mandžusku. Po příchodu Hitlera k moci v Německu se **ohrožení Československa** zvyšovalo úměrně rostoucí agresivitou nacistické politiky a neúspěchy snah o vytvoření protiváhy systémem **kollektivní bezpečnosti**. Německo vystoupilo už v roce 1933 ze Společnosti národů a opustilo odbrojovací konferenci, fašistická Itálie posilovala své pozice v Rakousku, Maďarsku, od poloviny 30. let i v Jugoslávii. V Jugoslávii a Rumunsku se dostaly k moci královské diktatury. Odci-zování mezi malodohodovými spojeními, zvláště mezi Jugoslávii a Československem, nezabránilo ani formální upevnění tohoto svazku přijetím *Organizačního statutu* v únoru 1933 (*Stálá rada, Sekretariát a Hospodářská rada*).

Rozklad francouzského spojeneckého systému se Hitlerovi podařilo urychlit izolací Polska, s nímž uzavřel v únoru 1934 pakt o neútočení. Hrozba sílících fašistických diktatur vedla SSSR k dočasnému odložení nedůvěry k západním mocnostem a v roce 1934 ke vstupu do Společnosti národů. Na připojení Sárska k Německu po plebiscitu v lednu 1935 a zavedení všeobecné branné povinnosti Hitlerem odpověděla Francie podpisem spojenecké smlouvy se SSSR v květnu 1935. Podobnou smlouvu, vázanou na ni, uzavřelo i Československo. Tento svazek nebyl ovšem akceptován jeho malodohodovými spojeními. Británie, zaměstnaná problémy Britského společenství národů, zvolila v Evropě taktiku **usmiřování** (*appeasementu*) hitlerovského Německa, kterému Československo stálo v cestě k zatím tajně vyhlašovanému cíli dobytí **životního prostoru** (*Lebensraum*) na východě. Hitlerovi se podařilo mírovými frázelemi zainteresovat Británii, se kterou uzavřel v červnu 1935 námořní dohodu, i na mezinárodním řešení sudetoněmecké otázky.

II/22 Boj československé demokracie o přežití

Na protest proti devalvací koruny opustila v únoru 1934 národní demokracie vládní koalici a nevstoupila do druhé Malypetrovy vlády. Národní demokracie se začala sblížovat s fašisticky orientovanou Národní ligou J. Stříbrného a Národní frontou v pravcový blok, který před **parlamentními volbami 1935** vytvořil *Národní sjednocení*. V květnových volbách však Národní sjednocení pod vedením K. Kramáře neuspělo. Svě postavení si přes malé ztráty udržely vládní strany. Komunisté zůstali počtem mandátů na stejné úrovni. O to větší rozruch přinesly volby v německém politickém tá-

udržel - 1932 -> Malypetrov - 1935 -> Hladka ->

boře. **Sudetoněmecká strana (SdP)** se stala největší politickou stranou v republice. Tento název přijala Henleinova Sudetoněmecká vlastenecká fronta, která se po svém založení v roce 1933 zpočátku prezentovala jako nadstranícké hnutí, sjednocující všechny sudetské Němce. Nacionalistické zaměření a orientace na lidové vrstvy znamenaly, že brzy našla společnou řeč s nacionalisty rozpuštěných stran a navázala styky s Hitlerovou NSDAP. Jedině systémem přidělování poslaneckých mandátů umožnil republikánské straně ve sněmovně převahu jednoho poslance nad SdP a tím i právo sestavit novou vládu. Obě vládní německé strany, agrární a sociálně demokratická, stejně jako křesťanskí sociálové, zaznamenaly katastrofální úbytek voličstva. K hnutí Konráda Henleina se tak přihlásily hrozivé dvě třetiny veškerého německého obyvatelstva.

Na podzim 1935 došlo ve vedení republikánské strany k posunu doprava. Předsedou strany byl zvolen Rudolf Beran, ve funkci premiéra vystřídal Jana Malypetra slovenský agrárník Milan Hodža. Za této situace abdikoval ve svých 85 letech prezident Masaryk a doporučil za svého nástupce **Edvarda Beneše**, Protikandidát pravice B. Němec se den před volbou vzdal své kandidatury a Beneš byl v prosinci 1935 zvolen **druhým prezidentem republiky** rozhodující většinou hlasů. Funkci ministra zahraničí převzal premiér Hodža, v únoru 1936 ho vystřídal přívrženec Hradů Kamil Krofta. Demokratická ČSR se stala útočištěm **politické emigrace** z Německa a Rakouska. Přijalo uprchlíky před nacismem všech politických směrů a Praha se stala významným střediskem antifašistické německé a židovské kultury a publicistiky.

Hitler, povzruzen pasivitou Británie a Francie i zlepšením vztahů s Mussolimim, kterému dal volnou ruku k přepadení Habeše, vypověděl locarnské dohody a na jaře 1936 obsadil vojensky demilitarizované Porýní. Francie reagovala jen formálním protestem. **Německo-italské spojenectví** bylo pak v říjnu 1936 upevněno oficiální smlouvou. V občanské válce ve Španělsku intervenovala Itálie i Německo na straně Francových fašistů. Československo se připojilo k politice neintervence. Sílicímu tlaku na republiku se československá zahraniční politika snažila čelit pokusem o aktivizaci Malé Dohody. *Hodžův plán* pro Podunají však narazil nejen na odpor Itálie a Německa, ale i ostatních velmocí a Jugoslávie. Doma inicioval M. Hodža jednání o zlepšení postavení německé menšiny s třemi aktivistickými německými stranami s novým vedením (W. Jaksch, G. Hacker, H. Schütz). V únoru 1937 byla přijata **dohoda o národnostním vyrovnání**, které mělo zlepšit hospodářskou a sociální situaci v pohraničí a upravit zde státní správu podle národnostního klíče. SdP však toto řešení odmítla a dala přednost přímým kontaktům s Hitlerem.

*1936 - poválečí paktom na tehnanu republiky
1936 - poválečí demokracie Sudetoněmecké strany
vláda široké fronty v ní křídle*

„Vůdce oznámil, že má v úmyslu v krátké době vyřešit československý problém. Němuž je již trpět, aby Němci byli utlačováni, nebo aby se na Němce střílelo . . . Smysl návodu, který dal vůdce Henleinovi, byl ten, aby ze strany SdP byly klade-ny požadavky, které jsou pro československou vládu nepřijatelné . . . Za události je prozatím odpovědný Henlein sám. Je však třeba pracovat v úzké spolupráci. Henlein shrnul vůdci své pojetí taktu: Musíme tedy stále žádat tolik, abychom nikdy nemohli být uspokojeni. S tímto pojetím vůdce souhlasil.“

(Zápis ze schůzky Adolfa Hitlera s Konrádem Henleinem a Karlem Hermannem Frankem, března 1938)

1936 - asi Henlein - Rum - Meyer

II/23 Republika ve smrtelném nebezpečí

Hitler dal v únoru 1938 ve veřejném projevu jasně najevo, že problém sudetských Němců bude podle jeho představ vyřešen pouze připojením německy osídlených oblastí v ČSR k říši, když prohlásil, že „osvobodí 10 miliónů Němců“ žijících v zahraničí. Kruh okolo ČSR se začal svírat po **připojení Rakouska** k Německu v březnu 1938. Oznámení československé vlády, že přistoupí k vypracování národnostního statutu, který bude řešit menšinové otázky v rámci jednotného státu, nenašlo patřičnou odezvu. Posílená SdP stupňovala nátlak na německé **novokřesťanské hnutí** — Svaz zemědělců byl rozpuštěn, Německá křesťansko-sociální strana zastavila činnost a jejich ministři podali na konci března ve vládě demisi. Poslední resignovala i německá sociální demokracie. Připojení (*anschluss*) Rakouska nejen znásobilo potenciál nacistické říše a ukázalo, že Británie a Francie nejsou ochotny riskovat válečné střetnutí s Hitlerem kvůli problémům střední Evropy, oslabilo však přímo i **obranyschopnost ČSR**. Hranice s Německem se prodloužila z 1 539 km na 2 117 km o úsek rakouské hranice, s jejímž opevněním počítal generální plán výstavby pohraničních opevnění až v dalších etapách výstavby (zhruba do roku 1942).

Na sjezdu SdP v Karlových Varech 24. dubna 1938 vyhlásil Konrad Henlein osmibodový program. **Karlovarské požadavky** obsahovaly uznání úplné rovnoprávnosti německé národní skupiny s českým národem, vytvoření uzavřeného německého národního území s německou samosprávou a úplnou svobodou přiznání se k německému národu a k **německému světovému názoru**, k nacionálnímu socialismu. Henlein prohlásil, že tento program je minimální a naznačil tak, že usiluje o připojení požadovaného autonomního území k Hitlerově říši. Podle Hitlerových pokynů chystala SdP politické podmínky pro německý válečný úder proti ČSR, který pod krytím názvem **Fall Grün** připravoval německý generální štáb od dubna

1936 - obzvlášť velký v Berlíně - jednaní s Henleinem a Hitlerem => úzká spolupráce - "Hitlerova válečná kolona" - květen 1937 - úmrtí Masaryka

1938. V květnu připravený vládní návrh národnostního statutu SdP odmítla. Nepokoje v pohraničí v souvislosti s blížícími se volbami do obecních zastupitelstev a přesuny německých vojsk v blízkosti československých hranic přiměly československou vládu 20. května k vyhlášení **částečné mobilizace**. Rychlý a vysoce organizovaný průběh částečné mobilizace 21. května na a její mezinárodní ohlas odradily Německo od jakékoli akce. Proti akutnímu nebezpečí německého útoku byly odhodlány bránit republiku převažující části politických sil vládních stran (republikánské, lidové, sociálně demokratické, národně socialistické, od března 1938 jako součást koalice i nacionalistické Národní sjednocení), skupina kolem Hradu, široké občanské hnutí (petici *Věrní zůstaneme*, iniciovanou představiteli české kultury, podepsalo od května do září 1938 přes milion občanů), ale i komunisté a čeští fašisté (NOF, Národní liga), němečtí sociální demokraté, říšskoněmecká a rakouská emigrace a trosky německého aktivismu.

Francie se ovšem již zcela podřizovala britské politice appeasementu z obavy před vtažením do války s Hitlerem kvůli spojenecké smlouvě s Československem, o jejíž „*sporné hodnotě*“ se vyjádřil francouzský ministr zahraničí G. Bonnet na začátku srpna. Tehdy se do Prahy chystal lord Walter Runciman jako prostředník, který měl posoudit situaci německé menšiny v ČSR. V průběhu pobytu **mise lorda Runcimana** v ČSR odmítla SdP i její a čtvrtý plán E. Beneše na řešení sudetoněmecké otázky a po Hitlerově projevu 12. září na sjezdu NSDAP v Norimberku se pokusila **převrátit v pohraničí**. Ten však byl vládou rezolutně potlačen a jeho vůdcové uprchli do Německa. Za hranicemi pak zorganizovali ozbrojené dobrovolné oddíly *Sudetendeutsches Freikorps*. V den odjezdu Runcimanova mise 16. září vláda SdP zakázala. Z Runcimanova zprávy britské vládě vyplynulo, že další spojití Čechů a Němců v jednom státě není možné. Tento závěr podpořil Chamberlainovo stanovisko, že je nutné vyhovět Hitlerovým požadavkům na připojení pohraničních území ČSR k Německu.

4 plán revision - snaha vyhovět Hitlerovi, aby zachoval spolupráci s Anglií a Francií

II/24 Mnichov - Beneš nedal Hitlerovi namítnku

Na základě Hitlerových požadavků, sdělených britskému premiéroví Nevillu Chamberlainovi na **schůzce v Berchtesgadenu** 15. září 1938, vypracovala britská a francouzská vláda plán na odstoupení pohraničních oblastí ČSR s více než 50% německého obyvatelstva Německu. Tento plán byl ultimativní formou předložen československé vládě 19. září. Vláda odmítla. Teprve po dalším tvrdém nátlaku britského a francouzského vyslance v Praze na E. Beneše 21. září vyslovila vláda v šest hodin ráno souhlas s odstoupením požadovaných území. Zpráva o tom vyvolala mohutnou demonstraci v Praze a mnoha českých městech. V Praze se občané nerozešli

Radáci Chamberlain

jednaní - Henlein a Frankl navrhli plně uznání ČSR - říšské menšiny a Benešovi vyhovoval, ale mohl být - volba se prováděl, 15. září - návrh - volba - ukli => zidnačním ČSR - nastavení B a F.

Soustava betonových pevnístek
z roku 1938 (v pozadí je vidět
jejich spojení zákopy)

celou noc. Druhý den Hodžova vláda odstoupila. Výbor na obranu republiky, vytvořený skupinou poslanců v čele s Ladislavem Rašínem, synem Aloise Rašína, svolal veřejnou manifestaci. Před sněmovnu Národního shromáždění – Rudolfinum – přišlo čtvrt miliónu lidí. Jmenování nové vlády generála Jana Syrového prezidentem Benešem vzbudilo ve veřejnosti naději, že se republika bude bránit.

Chamberlain se sešel podruhé s Hitlerem 22. září v Bad Godesbergu. Oznamení, že Československo přijalo jeho požadavky, Hitlera neuspokojilo, nyní už žádal i splnění územních nároků Polska a Maďarska. Syrového vláda prohlásila Hitlerovy podmínky z Godesbergu za nepřijatelné a následujícího dne vyhlásila všeobecnou mobilizaci. Hitler demonstroval svou neústupnost a varoval britského velvyslance v Berlíně, že nepřijme-li československá vláda do 28. září 14 hodin godesberské podmínky, zahájí Německo válku proti ČSR. Chamberlain přistoupil na tento nátlak a oznámil Hitlerovi dopisem, že může dostat „vše podstatné“ bez jediného výstřelu. Z iniciativy britské a americké diplomacie a podnětu Mussoliniho se tak

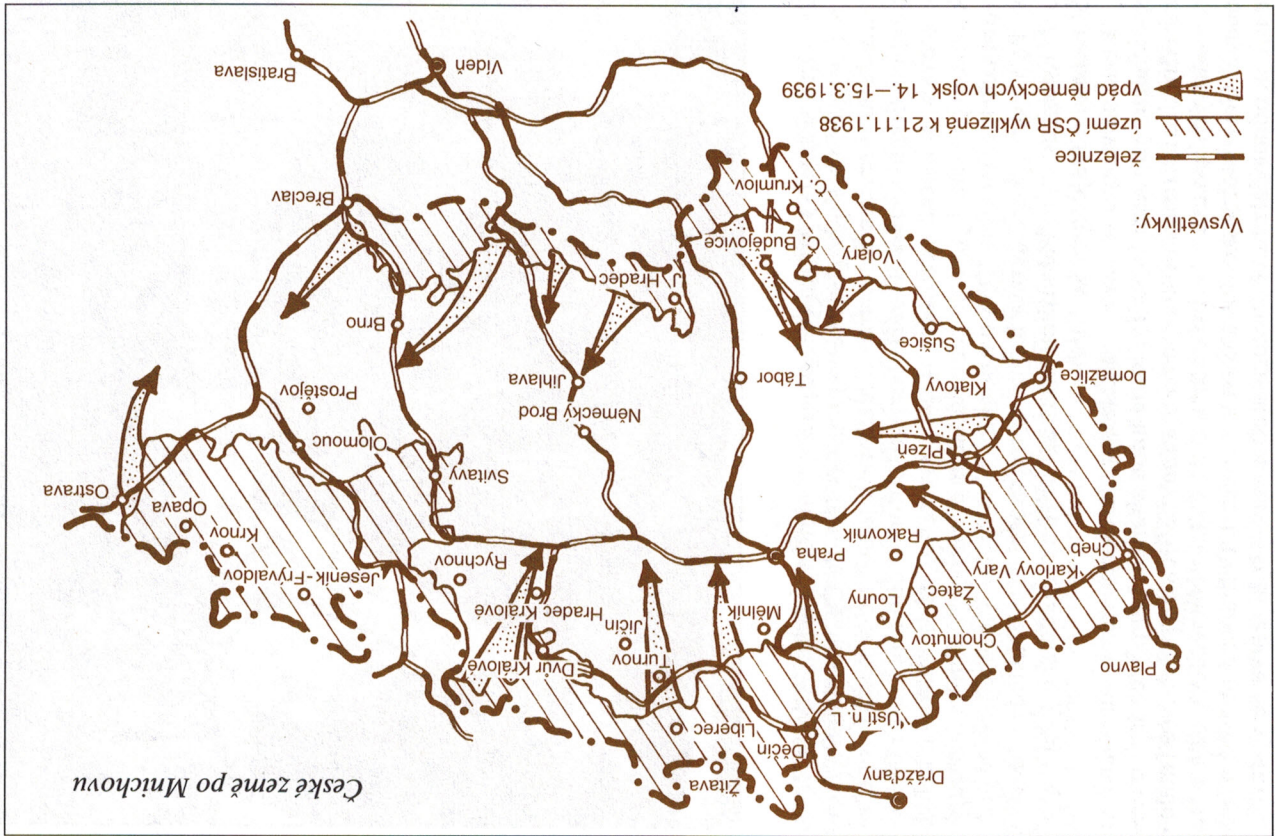
29. září 1938 sešla v Mnichově konference velmocí za účasti Adolfa Hitlera, Benita Mussoliniho, britského premiéra Neville Chamberlaina a francouzského premiéra Edouarda Daladiera k jednání o německých požadavcích. Po půlnoci na 30. září podepsali přítomní dohodu, která plně akceptovala německé představy. Československo, jehož zástupci nebyli k jednání přizváni, bylo donuceno diktátem evropských velmocí odstoupit ve dnech 1. až 10. října 1938 své pohraničí Německu. V průběhu října provedlo Polsko některé úpravy hranic ve svůj prospěch (na základě ultimáta) a 2. listopadu byla Vídeňskou arbitráží přičtena Maďarsku jižní území Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Československo se tomuto diktátu, spolupodepsanému jeho hlavním spojencem – Francií – podřídlilo. Jedinou alternativou při tehdejší mezinárodní situaci, nereálnosti pomoci ze strany SSSR a nespolehlivosti malodohodových spojenců by byla osamocená válka s Německem, na kterou nebylo Československo dostatečně vyzbrojeno. Pohraniční opevnění (jež navíc neodpovídala nové strategii útočné války) byla teprve ve výstavbě,

proti tři a půl miliónové německé armádě by stálo jeden a půl miliónu československých vojáků. To vše, spolu s hrozbou útoku z polské a maďarské strany, dovedlo E. Beneše 30. září 1938 k závěru, že je nutno nadiktované podmínky přijmout.

„Promiňte pane prezidente, že s vámi nesouhlasíme. Na tomto hradě vládli čeští králové samostatnému státu a určovali často dějiny Evropy. Zde na tomto hradě se ale nikdy neustupovalo. Měli jsme se bránit. Ustoupili jsme sami. Příští generace nás odsoudí, že jsme bez boje odevzdali své kraje. V čem má národ vidět sílu a v co má věřit, když jsme mu vzali armádu, která bez výstřelu opustí pozice? K té cizí zbabělosti připojujeme zbabělost vlastní. Je pravda, že jiní nás zradili, ale my zrazujeme sami sebe.“

(Záznam z jednání Výboru na obranu republiky 30. září 1938, vystoupení Ladislava Rašína.)

hlava pátá

LÉTA 1939—1945

I. RYSY OKUPAČNÍHO REŽIMU

Léta 1939—45 představují jedno z nejdramatičtějších období novodobé historie, jež hluboce poznamenalo životy několika generací. Světem se přehrnala válečná smršť dosud nevidaných rozměrů a v krátké době několikrát změnila politickou mapu i poměr sil mezi velmocemi. Evropská civilizace byla konfrontována s triumfujícím násilím, jež si nejen na frontách, ale i v hlubokém zázemí vyžádalo milióny lidských obětí. Jednotlivci i celé národy prožívali tragické ořesy a ocitali se na dějinných křižovatkách. Ve víru válečných událostí dozrával historický přelom: rozhodovalo se o budoucnosti evropských zemí a národů, a to na dlouhá desetiletí.

Součástí tohoto vývoje bylo i drama českého a slovenského národa, jež začalo již na podzim 1938. V září 1938 zpečetil **mnichovský verdikt** osud první československé republiky. Demokratický stát v srdci Evropy byl svými spojenci opuštěn a vydán na milost a nemilost Hitlerovu Německu. Strategické a hospodářské zmrzačení republiky připravilo cestu k její **úplné likvidaci** v březnu 1939, kdy byly české země okupovány německou armádou a jako **Protektorát Čechy a Morava** začleněny do nacistické Velkoněmecké říše, zatímco na Slovensku vznikl formálně samostatný **klerofašistický stát** — satelit Německa. Československá tragédie byla výstřehem demokracii v mezinárodním zápase s fašismem. Stala se předehrou ke **2. světové válce**, na jejímž průběhu a výsledku pak závisely i další osudy českého a slovenského národa.

Šest let **německé okupace** patří k nejtěžším obdobím českých dějin. Po dvacetiletí svobodného rozvoje ve vlastním demokratickém státě se český národ ocitl pod nadvládou nepřátelské sousední velmoci a doslova přes noc stanul tvář v tvář tvrdé realitě nacistické diktatury. Poměry, nastolené okupanty, se zcela vymykaly dosavadním zkušenostem českého národního společenství. Protektorát byl formou koloniálního zřízení, proklamovaná autonomie Čechů byla značně omezená a problematická, nadto byla postupně oklešťována a likvidována. Česká autonomní správa v čele s **protektorátní vládou a státním prezidentem** byla na všech stup-

ních podřízena německé okupační moci v čele s **říšským protektorem**. Němci přitom plně ovládli i české hospodářství a německý kapitál obsadil klíčové pozice v českém průmyslu, obchodu a peněžnictví. Hospodářský potenciál českých zemí a pracovní síla českého obyvatelstva měly být maximálně využity pro válečné potřeby třetí říše. Proto také nacističtí vládcí usilovali o politickou pacifikaci protektorátního zázemí a tomuto zájmu podřizovali i zvláštní formu zdejšího okupačního režimu. Protektorát měl přitom zůstat provizoriem pro dobu války; konečným cílem nacistické politiky byla úplná germanizace **českého prostoru**, kterou ostatně předjímal již mnohé kroky válečných let.

Oproti přímé okupační správě měl ovšem protektorát pro české obyvatelstvo určité výhody. Protektorátních úřadů, institucí a organizací bylo možno do jisté míry využívat k obraně **českých národních zájmů** i zájmů jednotlivých českých občanů a někdy dokonce k podpoře přímého protinacistického odboje. Poměrně široká kulturní autonomie v prvních letech okupace umožnila pak rozvinout masovou **kulturní aktivitu** s výrazně vlasteneckou a protioкупаční tendencí. Němci potřebovali protektorátní úřady pro zajištění fungující správy a hospodářské soustavy českých zemí i jako **převodní páku** při ovládnutí českého obyvatelstva, avšak zároveň se na ně nemohli příliš spoléhat a důvěřovat jim. Většina protektorátních úředníků i vedoucích správních a politických představitelů 'bud' hrála s okupanty **dvojí hru**, kryla vnější loajalitou národně obrannou a mnohdy i odbojovou činnost, nebo chápala svoji kolaboraci jako realistickou politiku menšího zla, nutnou pro přežití národa a zachování jeho statků v pohutých dobách. Aktivní přísluhovači nacistů a ideoví kolaborační aktivisté tvořili úzkou a opovrhovanou vrstvu, jež neměla v národě prakticky velký vliv.

„Nikdy jsem neslyšel od Háchy ani jeden výrok, z něhož by plynulo, že je stoupencem nebo obdivovatelem nacistického režimu, ačkoli tehdy stále rostoucí síla Německa na něj zřejmě silně působila. Dr. Hácha se domníval, že za daného stavu věci nemáme jiné možnosti než Němcům pomalu ustupovat. Ohrožoval se proti některým zásahům, intervenoval za zatčené a odsouzené, ale nakonec povolil. Pro tuto jeho taktiku je charakteristické srovnání, které jednou učinil: přirovnal náš národ k člověku, který je zamčen v pokoji s bláznem. Musí mu přikyvovat a dávat za pravdu, aby se blázen nerozžuril a nevrhl se na něj. Přitom se ohlíží úzkostlivě na dveře, kdy se otevrou a přijde pomoc...“

(Z paměti Vladislava Klumpara, v letech 1938—42 ministra protektorátní vlády)

Převážná většina českého obyvatelstva pociťovala vůči okupantům nepřátelství, očekávala jejich brzkou válečnou porážku a tím i osvobození své vlasti. Menší část se pak podílela na **aktivním odboji**, který se začal formovat hned v prvních týdnech okupace a jehož se v různé míře účastnily všechny sociální vrstvy. Byl to jednak **domácí odboj**, působící ilegálně přímo v protektorátě a vystavený tvrdým represím ze strany okupační moci, jednak **odboj zahraniční**, tvořený emigrovanými československými politiky a vojáky v zemích protihitlerovské koalice. V domácím i zahraničním odboji, mezi nimiž existovalo po celou dobu války spojení, se vyhranily různé skupiny a směry. Jejich společným cílem bylo osvobození českého národa a obnova samostatné Československé republiky, neshodovaly se však v názoru na formy a metody boje i na charakter budoucího obnoveného státu, který neměl a ani nemohl být prostou kopií meziválečného Československa. Programové cíle i formy odboje byly ovlivňovány průběhem války, změnami v poměru sil mezi mocnostmi protihitlerovské koalice i přirozenými změnami v myšlení obyvatelstva ve vlasti. Zvláštního významu posléze nabyl zápas demokratického a komunistického směru v odboji, vedený především v zahraničí mezi **londýnským a moskevským odbojovým centrem**. V tomto zápase o osud demokracie v poválečném Československu získal nakonec komunistický směr převahu: mohl se opřít o vítězný postup sovětských vojsk i o celkovou sociální radikalizaci a zjevný politický posun doleva v širokých vrstvách českého a slovenského národa.

Léta 1939—45 měla odlišný průběh v českých zemích a na Slovensku. Zatímco v protektorátě sváděl český národ zápas s cizí okupační mocí, na Slovensku probíhal boj mezi demokratickými a klerikálně nacionalistickými silami uvnitř téhož národa. **Slovenská republika** měla sice klerofašistický charakter, nicméně byla jako slovenský stát podporována — zejména zpočátku — nezanedbatelnou částí obyvatelstva. Rovněž míra politického útlaku zde byla ve srovnání s protektorátem mnohem menší a naopak vyšší byla životní úroveň. S vývojem válečné situace začal však i zde silně demokratický odboj, který postupně získal významné pozice ve slovenské armádě a nakonec v pozdním létě 1944 vyústil ve **slovenské národní povstání**. Domácí a zahraniční odboj Čechů a Slováků si vyžádal tisíce lidských obětí, mezi nimiž nechyběli významní politici, generálové, představitelé vědy a kultury. Život ve stínu nelítostné perzekuce, koncentračních táborů i popravišť, v neustálém střídání úzkostí a nadějí byl pak náročnou zkouškou psychické odolnosti a především charakteru nejširších vrstev. Pohnutá doba stavěla lidi nečekaně do mezních situací a před mravní dilemata, jejichž tíhu mnohdy neunesl.

Prožitek 2. světové války poznamenal několik generací našich národů, pozměnil jejich myšlení a hodnotové stupnice a zanechal v nich trau-

ma, jež potom ovlivňovalo jejich další politické postoje a jednání. Téma let 1939—45 se v poválečných desetiletích znovu a znovu vracelo ve vzpomínkách pamětníků i v projevech politiků, v beletristických dílech, filmech, v nesčetných novinářských statích a pochopitelně i v pracích historiků. Mnohé z těchto návratů byly výrazem potřeby objektivně se vyrovnat s generačním prožitkem a předat jej potomkům, velká část však pramenila ze snah upravit nedávnou historii v duchu **aktuální politické sluzebnosti**. Vládnoucí komunistický režim po roce 1948 pak připouštěl pouze jediný výklad období 1938—45 (podobně jako období jiných), i když jej v průběhu let měnil v souladu s proměnami politické linie i s odchody a příchody vedoucích politiků. A tak na obraze této tragické kapitoly našich dějů postupně ulpěly nánosy lží, polopравd, legend i obratných retuší, s nimiž se historická věda i národní historické povědomí musí s odstupem času vypořádat.

II. VÁLKA, OKUPACE, ODBOJ

II/1 Konec samostatného československého státu

Přijetí mnichovské dohody (ve prospěch Německa) a vídeňské arbitráže (ve prospěch Maďarska) značně zúžilo alternativy dalšího vývoje samostatné republiky. Územně okleštěný, hospodářsky oslabený stát, jež nebylo možno vojensky ubránit, vázal svou existenci na velmi problematické garance velmocí. Ostatně již v říjnu 1938 se Hitler, nespokojený se způsobem, jakým mu při řešení záříjové krize západní velmocí částečně vnutily svou vůli, vyslovil pro definitivní likvidaci **Česko-Slovenska** (jak se pomnichovský stát nazýval) při nejbližší vhodné příležitosti. Československá zahraniční politika měla tak v období po Mnichovu ještě menší naději na ubránění nezávislosti státu než československá zahraniční politika v době předmnichovské.

V marasmu **druhé republiky** česko-slovenské, které bylo vyměřeno krátké období od 30. září 1938 do 15. března 1939, zamkl demokratický charakter státu. Dosavadní vnitropolitický systém se rozpadl po zhroucení pozic Hradu. Namísto rovnováhy politických sil levice, středu a pravice se rychle prosazovaly síly pravice, směřující pozvolna k totalitní moci. Prezident Beneš abdikoval 5. října 1938 a brzy zemi opustil, zatímco rekonstruovaná vláda generála Syrového se snažila o navázání úzké spolupráce s Německem. Vzrůstala agresivita českých fašistických organizací, které se snažily získat mocenské pozice v destabilizovaném státě. Záhy se projevil také autonomistické a separatistické tendence na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Již 6. října 1938 se slovenské občanské strany sjednotily spolu s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou a požadovaly **žítin-**

*Hitler chce vyprovokovat v.č.s. potenciál, a nutoviny
konečně na sberajního problem, a narad poměrat
nebo vyhladit, lebnal prac. ná*

mluvitel & karcsmu

skou **dohodou** autonomii pro Slovensko. Následujícího dne byla jmenována **slovenská autonomní vláda** v čele s dr. Jozefem Tisem. **Autonomní vláda Podkarpatské Rusi** byla jmenována 11. října, v jejím čele byl zprvu A. Brodý, od 26. října monsignore A. Vološin. Pozice totalitní strany na Podkarpatské Rusi získala Ukrajinská národní jednota.

Autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi byla schválena ústavními zákony Národního shromáždění 19. listopadu 1938, téhož dne byl také přijat název státu **Česko-Slovenská republika**. Prezidentem byl 30. listopadu zvolen **dr. Emil Hácha** a příštího dne byla jmenována nová vláda v čele s Rudolfem Beranem, předsedou nově vytvořené **Strany národní jednoty**, ve které se spojila většina pravicových stran. Rozhodující pozice v nové straně měli vůdci agrárníků. Jako loajální opozice se v polovině prosince konstitovala **Národní strana práce**, vytvořená sociálními demokraty a levicovými národními socialisty. Komunistická strana, jejíž činnost byla vládou postupně omezoována a zakazována, přešla koncem roku 1938 do ilegality a její vedoucí činitelé odjeli do Moskvy. Snaha Strany národní jednoty o zavedení **totalitního systému** v Česko-Slovensku vyvrcholila přijetím nového programu 16. února 1939, vycházejícího z koncepce italského korporativního fašistického státu. Do politické praxe se jej však již nepodařilo uvést, neboť existence samostatného československého státu mezitím dospěla ke svému konci.

„Vztahy mezi centrální a slovenskou vládou jsou v poslední době velmi napjaté. Slovensko zneužívá své autonomie často ke škodě společného státu a také zeslabuje postavení ústřední vlády vnitropolitickými opatřeními.“

(Z depeše vyslaneckého rady německého zastupitelského úřadu v Praze Andora Henckeho, 1938.)

Od svého nástupu do funkce 4. října 1938 usiloval nový československý ministr zahraničních věcí dr. František Chvalkovský o změnu orientace na nacistické Německo. Přes jeho úsilí se však československé zahraniční politice v období druhé republiky nepodařilo sblížení s Německem dosáhnout. Ve svých plánech na definitivní likvidaci samostatného československého státu se nacisté rozhodli použít kombinovaného politicko-vojenského řešení, při kterém využili své agentury mezi zbývající německou menšinou a slovenského separatismu. Počátkem března 1939 přerušilo Německo jednání s česko-slovenskou vládou o příslibených zárukách a přikročilo k realizaci svých plánů. Situace v Česko-Slovensku se počátkem března 1939 vyhroutila v **krizi**. Vláda se pokusila ji vyřešit odvoláním Tisovy vlády na Slovensku, vyhlášením výjimečného stavu a vysláním armády na Slovensko. Vzápětí však došlo k nepokojům v řadách německé menšiny v českých zemích a také čeští fašisté se pokoušeli využít krize k uchopení moci. Vnitropolitický neklid v Česko-Slovensku poskytl na-

cistickému Němecu záminku k zásahu do jeho vnitřních záležitostí.

Němci zahájili jednání s představiteli Hlinkovy slovenské ľudové strany, Jozefem Tisem a Ferdinandem Ďurčanským. Hitler od nich požadoval okamžitě odtržení Slovenska od Česko-Slovenska a hrozil, že v případě nesouhlasu přenechá slovenský prostor Maďarsku. Slovenský sněm vyhlásil 14. března 1939 v Bratislavě **nezávislý a samostatný slovenský stát**. Tento akt byl dovršením cílů slovenských ľudáků a vzhledem k ultimativním požadavkům Hitlera i menším zlem pro slovenský národ. Téhož dne, 14. března, zaslalo Maďarsko ultimátum česko-slovenské vládě, ve kterém požadovalo okamžitě **odstoupení Podkarpatské Rusi**, a zároveň zahájilo vojenské akce k její okupaci. Následující cesta prezidenta Hácha a ministra Chvalkovského do Berlína nemohla již rozbití československého státu zabránit. Němečtí představitelé jim také pouze oznámili, že příštího dne budou české země obsazeny německou armádou a připomeny k říši. Žádali pouze **souhlas s okupací** a vyhrožovali, že v případě odporu bude Praha zničena leteckým útokem. Brutálnímu nátlaku prezident Hácha podlehl a s německými požadavky souhlasil. Také vláda v Praze se tomuto diktátu podvolila.

Ráno 15. března 1939 překročily německé jednotky hranice a během dne okupovali vojáci generála Blaskowitze Čechy a vojáci generála Lista Moravu. Přesto se **obsazení českých zemí** neobešlo z německé strany zcela beze ztrát. Když se německá armáda pokusila vstoupit večer 14. března do Místku, byla přivítána palbou vojáků 3. praporu 8. slezského pěšího pluku pod velením kapitána Pavlíka. Podobně se na odpor maďarské **okupaci Podkarpatské Rusi** postavila část 12. pěší divize generála Svátka, která ve dnech 14.–16. března 1939 úspěšně čelila přesile maďarských vojsk. *Krajinský autonomní sněm* vyhlásil 15. března Podkarpatskou Rus za samostatný stát, následujícího dne však zemi obsadila maďarská vojska a připojila ji k Maďarsku jako autonomní území *Karpatsko*. Statečný boj československých vojáků v posledních dnech a hodinách samostatného státu byl předeherou boje za obnovu samostatného Československa, předeherou **druhého odboje**.

II/2 Zřízení Protektorátu Čechy a Morava a počátky domácího odboje

Hitlerovým výnosem ze 16. března 1939 byl na území českých zemí zřízen **Protektorát Čechy a Morava** jako formálně autonomní součást Velikoněmecké říše. Po celou dobu jeho existence stál v čele autonomní správy **státní prezident** dr. Emil Hácha, byly zachovány české orgány a instituce včetně soudnictví, policie, četnictva a vládního vojska. V čele **protektorátních vlád** stáli postupně Rudolf Beran, Alois Eliáš, dr. Jaroslav Krejčí a Richard Bienert. Část české politické reprezentace se zprvu do-

Emil Hácha s Adolfem Hitlerem na Pražském hradě 16. 3. 1939

mnívala, že se bude moci podílet částečně na výkonu moci v protektorátu, její představy se však ukázaly být pouhou iluzí. Vlastní život české společnosti byl rychle *glajchšaltován* podle německého vzoru. Jedinou českou politickou organizací se stalo **Národní souručenství**, odborové svazy byly spojeny do **Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Ústředí veřejných zaměstnanců**. Celá řada společenských, kulturních, osvětových, profesních a tělovýchovných institucí a organizací byla rozpuštěna či jejich činnost přímo zakázána.

Rozhodující moc v protektorátě si ve svých rukou podrželi představitelé nacistického Německa. Velmi brzy byly zformovány orgány a instituce německé **okupační správy**, které řídily a kontrolovaly činnost protektorátních orgánů. Jednalo se zejména o úřady politické, správní, soudní

a policejní, jejichž úkolem bylo prosazovat v protektorátu německé cíle a záměry. V dlouhodobé perspektivě byla cílem nacistů **germanizace** českého a moravského prostoru včetně obyvatelstva, které mělo být dosaženo částečným poněmčením a částečným vysídlením, případně likvidací českého národa. V době intenzivních příprav Německa na válku byl však tento výhledový cíl odsunut do pozadí krátkodobým cílem využití všech hospodářských a lidských kapacit českých zemí pro **válečné úsilí říše**. K tomu směřovala aktivita všech německých orgánů okupační správy v čele s **říšským protektorem** Konstantinem von Neurathem.

Protektorátní česká společnost se začala brzy dělit do tří proudů, lišících se od sebe vztahem k okupantům. **Široký střední proud** tvořila masa lidí, kteří sice většinou nesouhlasili s německou okupací, zůstávali však z rozličných důvodů pasivní. Patřili sem ti, kdo propadli zoufalství a beznaději, ti, kdo se obávali dát svůj odpor najevo z obavy před pronásledováním a ze strachu, ať již o sebe nebo o své blízké, ti, kdo se jen snažili přežít. Tato pasivní masa však byla zároveň i zásobárnou pro oba proudy krajní, aktivní. Jeden z těchto proudů tvořili ti, **kdo s Němci spolupracovali**. Patřily mezi ně skupinky českých fašistů, různé typy zrádců, udavačů a konfidentů stejně jako kolaboranti z řad vládnoucích protektorátních vrstev, snažících se domoci podílu na vládě a rozhodování, bezzásadoví kariéristi i ti, kdo se rozhodli přežít za každou cenu.

„Jsem hluboce pohnut, když si vzpomínám na skutečnost, že jen několik kroků od míst, kde sedím, očekával tehdy stále ještě prostý frontový voják Adolf Hitler, vůdce opoziční NSDAP, rozhodnutí říšského prezidenta maršála Hindenburga o tom, zda bude či nebude jmenován kancléřem. Ano, byl jím jmenován. 30. leden 1933 je mezníkem nejen v historii nacionálního socialismu německého a Říše, ale novodobého národovectví vůbec.“

(Alois Kříž, *Krev za novou Evropu*, 1940)

V řadách protektorátní správy byla ovšem celá řada lidí, kteří se v rámci svého postavení snažili o **rezistenci** vůči německým záměrům a často spolupracovali i s odbojem. Patřil mezi ně i druhý předseda protektorátní vlády generál Alois Eliáš, který udržoval kontakty s odbojem domácím i zahraničním, řada úředníků protektorátní správy, policie i četnictva, důstojníků vládního vojska. Mnozí z nich byli za svou odbojovou činnost nacisty zatčeni, vězněni či popraveni, mnozí z těch, kteří přežili, se dočkali po válce jen nevědku, nenávisti či dokonce perzekuce. Poslední proud v české protektorátní společnosti tvořili **aktivní bojovníci** proti německé okupaci, příslušníci odbojových skupin a organizací. Společným cílem postupně se formujícího národního a občanského odboje byla obnova samostatné Československé republiky.

Již od prvních dnů protektorátu byli od české společnosti celou řadou vyhlásek a nařízení okupačních i protektorátních úřadů odtrženi **židé**. Snaha o jejich oddělení od české společnosti byla prvním krokem nacistů ke **konečnému řešení židovské otázky**, k jejich definitivnímu vyhlazení. Židé museli nosit zvláštní označení (žlutou šesticípou hvězdu), jejich pohyb byl omezen, měli nižší příděly potravin, nesměli se účastnit kulturních či sportovních akcí, děti nesměly chodit do škol. Jejich majetek byl zabavován v procesu takzvané **árizace**. Vyčlenění židů ze společnosti bylo předstupněm k jejich soustředění do terezínského ghetta a pozdějším transportům do vyhlazovacích táborů na východě.

Přes preventivní a represivní akce německého bezpečnostního aparátu se již v období před začátkem druhé světové války podařilo vybudovat v českých zemích poměrně široce založené **odbojové hnutí**. Praktický záNIK politických stran v systému druhé republiky způsobil, že zárodkem odbojového hnutí se nestaly bývalé politické strany. Jedinou výjimkou bylo **Politické ústředí**, které sdružovalo i představitelé bývalých politických stran. Nejrozsáhlejší organizací odboje v první fázi okupace byla **Obrana národa**, organizovaná bývalými generály a důstojníky československé armády. Jedním z jejích zakladatelů byl i generál Eliáš. Ilegální síť organizací Obrany národa sdružovala vedle důstojníků zejména legionáře, sokoly a učitele, částečně také dělníky, zvláště železničáře. Levicový charakter měla odbojová organizace **Petičnický výbor Věrní zůstaneme (PVVZ)**, která sdružovala zejména členy bývalých dělnických stran a odbojů. Většina vznikajících odbojových skupin, které se postupně formovaly do větších organizací, neměla vyhraněný politický charakter. Proto hovoříme dnes o národním nebo občanském odboji. Jedinou politickou stranou, která pracovala v ilegaltě v době okupace, byla **Komunistická strana Československa**, která se stáhla do podzemí již za druhé republiky. V počátečním období po okupaci českých zemí se soustředila zejména na vybudování hierarchické sítě ilegálních organizací od závodních a místních přes okresní a krajské až po I. ilegální ústřední výbor, řízený zahraničním vedením v Moskvě.

V počátečním období své aktivity se ilegální organizace soustředily na **formy odbojové činnosti**, ke kterým měly alespoň nezákladnější předpoklady. Rozšiřování ilegálních tiskovin, pomoc pronásledovaným osobám a jejich rodinám, vytváření předpokladů ilegální práce zajištěním falešných dokumentů, organizování přechodů do zahraničí, kam odcházel zejména vojáci, kteří chtěli bojovat proti nacistům se zbraní v ruce. Doufali, stejně jako příslušníci domácího odboje, že brzy vypukne válka a věřili, že tato válka přinese porážku nacistického Německa a obnovení samostatného Československa.

*ma stromku vichod přes dilmu chodby
kvaradapka/čimovl proti Rši -
dyxvici*

III/3 Slovenská republika

Přestože značná část slovenské společnosti spatřovala ve slovenském státě naplnění dávných snů o samostatnosti, byla tato samostatnost Slovenska do značné míry iluzorní. Stát, který vznikl na přímý popud nacistického Německa, byl totiž od samého počátku politickým, hospodářským i vojenským **satelitem třetí říše**. Již **ochranná smlouva** z března 1939 stáve Slovensko do role německého vazala, hospodářská smlouva z ledna 1940 pak podřídila slovenské hospodářství plně válečným potřebám říše, včetně dosazení **německých poradců** do slovenských vládních i hospodářských institucí. Slovensko-německá jednání v Salcburku v červenci téhož roku podřídila Německu ještě zvýraznila. Jakkoliv slovenský stát nebyl plně nezávislým státním útvarem, poskytoval nicméně určitou možnost rozvoje národního života. **Iluze samostatnosti** byla navíc umocněna skutečností, že s výjimkou úzkého pruhu ochranné zóny podél západních hranic nebylo Slovensko až do srpna 1944 okupováno německou armádou.

Vnitropolitický vývoj samostatného slovenského státu byl zcela ve znamení naprostého odklonu od principů a tradic parlamentní demokracie předmnichovské republiky. V červenci 1939 byla ustavena **Slovenská republika** a přijata její ústava, která však nikterak nezastírala totalitní charakter státu. Státní uspořádání bylo budováno podle vzoru korporativních fašistických režimů v Itálii a Portugalsku, formální nejvyšší orgán moci, **Slovenský sněm**, byl v praktické politice zatlačen do pozadí **Státní radou a prezidentem**, kterým se stal katolický kněz dr. Jozef Tiso. Politický i společenský život Slovenska rychle ovládla **Hlinkova slovenská ľudová strana**, jejíž členové obsadili všechny rozhodující pozice ve státních orgánech. Totalitní systém se opíral především o katolický klérus a luďácké organizace, **Hlinkovu gardu**, **Hlinkovu mládež** a další. Ostatní organizace včetně odborů byly rozpuštěny. Oficiální ideologie slovenského národního socialismu byla vytvořena na základě klerikalismu a nacionalismu, zaměřeného zejména proti Čechům a Maďarům. Jedním z prvních kroků vlády samostatného slovenského státu bylo propuštění všech Čechů ze zaměstnání a jejich vystěhování ze Slovenska.

Většina slovenské společnosti byla zpočátku spokojena s vývojem slovenského státu. Válečné zakázky nacistického Německa vyvolaly hospodářskou konjunkturu ve slovenském průmyslu i zemědělství, ke zvýšení zaměstnanosti přispělo i **vyhnání Čechů**. Probuzené národní sebevědomí neskytalo mnoho možností pro činnost demokratických odpůrců režimu. Podmínky na Slovensku nebyly zpočátku vhodné pro širší rozvinutí odbojového hnutí, a proto se činnost několika odbojových skupin, které se zde zformovaly, zaměřila především na zpravodajské úkoly pro československý zahraniční odboj a na vytváření ilegálních sítí, které pomáhaly

vlastencům v útěku z protektorátu přes Slovensko dále na Balkán. Závistost Slovenské republiky na Německo se projevila již na samém počátku války, kdy se Slovensko podílelo jako jediný německý spojenec na **poliském tažení** a vystoupilo tak jako první země v ozbrojeném konfliktu na straně nacistického Německa.

III/4 Boj za obnovu Československa v zahraničí

Již v den okupace českých zemí, 15. března 1939, zaslal exprezident ČSR, dr. Edvard Beneš, který v té době pobýval v USA jako soukromá osoba, telegramy prezidentu USA a premiérovi Velké Británie, ve kterých protestoval proti německému obsazení Čech a Moravy. Zároveň jim sdělil, že vstupuje zpět do politického života a zahajuje akci k obnovení samostatného Československa. Počáteční kroky **československé zahraniční akce** byly usnadněny skutečností, že západní velmoci, Francie, Velká Británie a USA, stejně jako SSSR a několik menších států, neuznaly právoplatnost zřízení Protektorátu Čechy a Morava ani samostatného slovenského státu a na jejich území nadále působily zastupitelské úřady Česko-Slovenské republiky. Tyto úřady organizovaly první protestní akce proti německé okupaci a formovaly se kolem nich skupinky československých **emigrantů**, politiků, vojáků i prostých občanů, kteří odešli do exilu, aby se zapojili do boje za obnovu společného státu Čechů a Slováků.

Již na samém počátku došlo ke střetu dvou koncepcí československé zahraniční akce. **První koncepcí** vycházela z předpokladu, že československé zastupitelské úřady představují z hlediska mezinárodního práva kontinuitu samostatného československého státu a jejich vedoucí jsou proto oprávněni stát v čele zahraniční akce, usilující o jeho obnovu. Zástancem této koncepce byl zejména československý vyslanec v Paříži dr. Štefan Osuský, který měl velmi dobré kontakty a postavení ve francouzských politických kruzích. Představitelem **druhé koncepce** byl dr. Edvard Beneš, který vycházel z předpokladu, že německá okupace českých zemí prakticky anulovala mnichovskou dohodu, a proto musí být československá zahraniční akce založena na kontinuitě s předmnichovskou republikou, jejímž představitelem se jako bývalý prezident cítil být. Jeho koncepcí byla zpočátku odmítnuta francouzskou i britskou vládou a prosadila se až v průběhu války.

Vypuknutí druhé světové války, kterého se většina světové veřejnosti tolik obávala, uvítala československá emigrace v naději, že brzké vítězství západních velmocí přinese i obnovu Československa. Postavení exilové politické reprezentace, podporované dosud převážně jen českým a časově slovenským krajanským hnutím zejména v Severní Americe, se zlepšilo. Začalo **formování československých jednotek v zahraničí**.

Hlavní proud uprchlíků z českých zemí směřoval v období mezi 15. březnem a 1. zářím 1939 do Polska, kde se však snahy o vybudování československé vojenské jednotky nesetkaly s pochopením polské vlády snažící se dlouho o udržení dobrých vztahů s Německem. Proto odcházela většina československých vojáků a ostatních vlastenců, kteří chtěli bojovat proti nacismu, do Francie, kde vstupovali do **cizinecké legie**. Francouzská vláda však přislíbila, že v případě války s Německem bude umožněno vybudovat ve **Francii samostatnou československou vojenskou jednotku**. Její přípravou se již od konce srpna 1939 zabývala československá vojenská kancelář v čele s generálem Sergejem Ingrem. Politická exilová reprezentace vytvořila v říjnu 1939 v Paříži **Československý národní výbor**, který vyhlásil mobilizaci do našich vojenských jednotek. K jejich posílení byli zařazeni i Češi a Slováci žijící ve Francii, do jednotky se přihlásila dobrovolně i část interbrigadistů ze Španělska, internovaných do té doby ve francouzských táborech. Českoslovenští letci byli po přeskolení zařazováni přímo k francouzským leteckým útvarům.

S narůstáním napětí mezi Polskem a Německem povolila i polská vláda přípravu **zahraniční jednotky v Polsku**. 3. září 1939 byl dekretem polského prezidenta zřízen **Český a Slovenský legion**, jehož velitelem se stal podplukovník Ludvík Svoboda. Jednotce se však nepodařilo v průběhu krátkého polského tažení zasáhnout výrazněji do bojových akcí a její větší část ustoupila spolu se svým velitelem 18. září na území obsazené Rudou armádou podle předchozí dohody SSSR s Německem. Dlouhý čas potom strávili naši vojáci v **sovětské internaci**, neboť v počátečním období války SSSR jako spojenec nacistického Německa československou zahraniční akci nijak nepodporoval. Velká většina z přibližně 10 000 občanů bývalé ČSR, zejména z Podkarpatské Rusi, kteří utekli počátkem války do SSSR v naději, že zde budou moci bojovat proti nacismu, skončila v táborech pověstného **GULAGu**, odkud se mnozí již nevrátili. Pouze části vojenské jednotky z Polska spolu s piloty, kteří bojovali v polském letectvu, se podařilo uniknout přes Rumunsko na **Střední východ**, odkud se většinou dostali k československým jednotkám ve Francii. Část z nich, která zůstala na Středním východě, vytvořila, posílena dalšími uprchlíky z protektorátu a transporty vojáků československého legionu, kteří byli později propuštěni z internace v SSSR, vojenskou jednotku na Středním východě.

Přes veskeré mobilizační úsilí se nepodařilo dokončit organizaci **1. čs. pěší divize** ve Francii před zahájením německé ofenzivy v květnu 1940. K nasazení na frontu byla proto vyčleněna divizní pěchota složená z 1. a 2. čs. pěšího pluku, která se pod velením generála Jaroslava Čiháka-Znamenáčka zúčastnila ústupových bojů francouzské armády v červnu 1940. Oba československé pluky si pro svou statečnost v boji vysloužily uznání francouzských nadřízených. Po kapitulaci Francie se přibližně

Piloti 310. čs. stíhací perutě při četbě blahopřejných telegramů

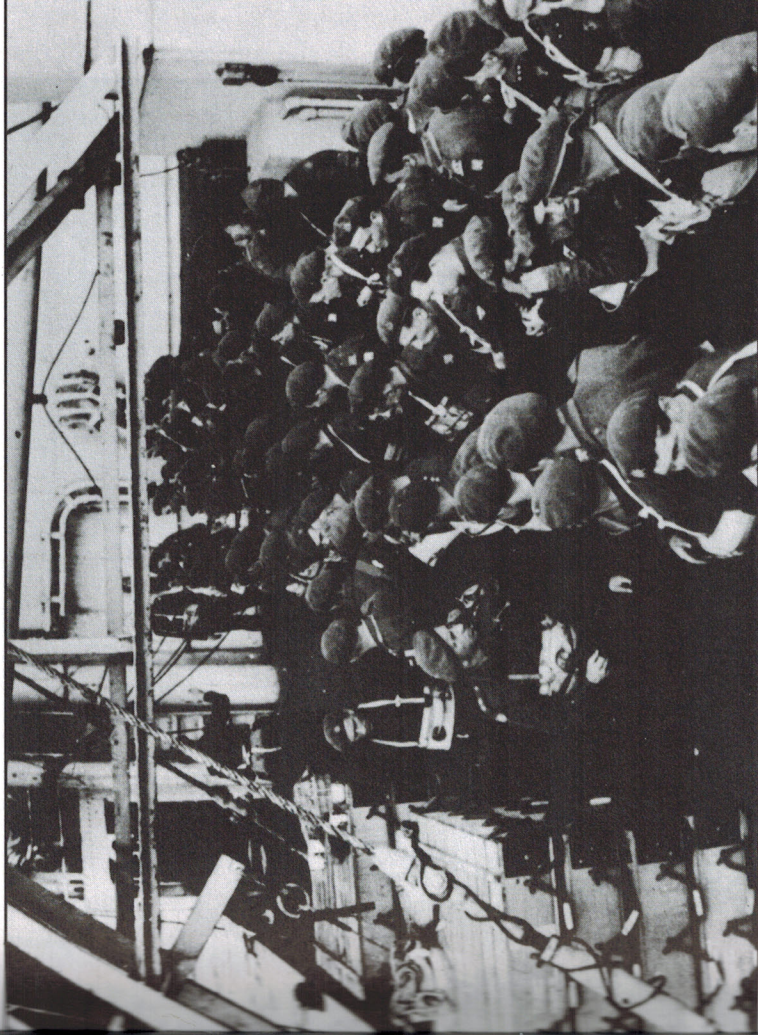
4000 československých vojáků evakovalo do Velké Británie, aby zde pokračovali v boji. Ve Francii ovšem zůstala většina těch, kteří zde měli své domovy a rodiny, jednotku opustila také většina komunistů a interbrigadistů. Největší úspěchy v boji proti nepříteli zaznamenali ve Francii **českoslovenští letci**, zejména stíhači. V řadách francouzského letectva působilo přes 170 pilotů, navigátorů, střelců a mechaniků. Do boje zasáhlo 110 československých stíhačů, kteří během necelých dvou měsíců sestřelili 158 nepřátelských letadel. Mezi vůbec neúspěšnější stíhače bitvy o Francii se zařadili Alois Vašátko (15 sestřelů) a František Perina (14 sestřelů). Do bojů zasáhli i letci bombardovacího letectva.

Po pádu Francie se středisko zahraničního odboje přeneslo do Velké Británie. Zlepšení podmínek pro činnost emigrace využil dr. Beneš k prosazení své koncepce zahraniční akce a k ustavení prozatímního státního zřízení ČSR. Tvořili jej **prezident, vláda a Státní rada** plnící úlohu parlamentu. Prezidentského úřadu se ujal znovu dr. Edvard Beneš, předsedou vlády se stal monsignore Jan Šrámek, ministrem zahraničí Jan Masaryk a ministrem národní obrany generál Sergej Ingr. Britská vláda uznala záhy československou vládu za prozatímní, ponechala však prozatím otevřenou otázku poválečných hranic obnovené ČSR. Toto uznání posílilo jak mezinárodní prestiž exilové vlády, tak i postavení *Londýna*, jak se říkalo centru československého zahraničního odboje, vůči odboji domácnímu.

Ve **Velké Británii** se v létě 1940 znovu organizovaly československé vojenské jednotky. Vojáci pozemního vojska, evakuovaní z Francie, byli reorganizováni do **1. čs. smíšené brigády** pod velením generála Bedřicha Neumanna—Miroslava a připravovali se k obraně Británie proti očekávané německé invazi. Část levicových a komunistických vojáků však odmítla poslušnost velení a musela být internována. Velmi rychle se rozvinula organizace československých leteckých jednotek, kterým velel generál Karel Janoušek. V letecké bitvě o **Británii** se vyznamenali piloti **310. bombardovací peruti**, od září 1940 zasáhla do boje také **311. čs. bombardovací peruti**. Další českoslovenští letci bojovali i u britských a polských perutií. Během bitvy o Británii sestřelili českoslovenští stíhači 56 nepřátelských letadel, dalších 14 pravděpodobně a 6 poškodili. Jedním z vůbec neúspěšnějších stíhačů bitvy o Británii byl četař Josef František (17 sestřelů). Jako součást československého vojska ve Velké Británii vznikl v říjnu 1940 na Středním východě **Čs. pěší prapor 11 — Východní** pod velením podplukovníka Karla Klapálka. V květnu 1941 byl poprvé nasazen v Západní poušti. Také zde splnili českoslovenští vojáci své úkoly se ctí.

„Včerejšek překonal všechny dřívější rekordy jednotek stíhacího letectva. Podporováni perutemi svých českých a polských kamarádů a užívající pouze zlomku své plné síly při ztížených povětrnostních podmínkách, doslova rozdrtily tři samostatné vlny vražedných útoků na civilní obyvatelstvo své rodné země; při tom s určitostí zničily 125 bombardovacích a 53 stíhacích nepřátelských letounů, nepřehlížime-li k letounům pravděpodobně sestřeleným a poškozeným, zatímco samy ztratily pouze 12 pilotů a 25 strojů. Tento výsledek je nad všechno očekávání a je pramenem naší strážlivé sebedůvěry v příští boj.“

(Winston Churchill ministru letectví Archibaldu Sinclairovi, 16. září 1940)

Příslušníci 1. čs. samostatné obrněné brigády při přepravě do Francie

Již v roce 1941 zasáhl aktivně do bojů také Čs. pěší prapor 11 — Východní na Středním východě. Po účasti v bojích proti vojskům francouzské kolaborantské vlády ve Vichy v **Sýrii** byl prapor v říjnu 1941 přesunut po moři do obležené severoafrické pevnosti **Tobrúk**, při jejíž obraně si vysloužil chválu britských velitelů. Po vyproštění Tobrúku byl prapor reorganizován do **200. čs. lehkého profiletadlového pluku**, který byl ve druhé polovině roku 1942 nasazen k protivzdušné obraně Haify a Bejrútu a počátkem roku 1943 znovu v Tobrúku. Na žádost československé vlády byl pluk v létě 1943 přesunut do Velké Británie, kde se stal součástí nově formované čs. samostatné obrněné brigády. **Čs. samostatná obrněná brigáda** vznikla ve Velké Británii 1. září 1943, jejím velitelem byl generál Alois Liška. Pro nedostatečně zajištěné doplňování stavu odmítlo britské velení nasadit brigá-

Letouny typu Spitfire
310. čs. stíhací perutě
na letišti ve Velké Británii

du do invaze v Normandii a teprve na podzim 1944 jí svěřilo blokování německé posádky v severofrancouzském přístavu **Dunkerque**. Čs. brigáda obléhala přístav a odrážela německé pokusy o výpad až do 8. května 1945, kdy německá posádka kapitulovala. Z příslušníků československé jednotky ve Velké Británii se rekrutovali i dobrovolníci pro **parašutistické výsadky**, které byly připravovány pro plnění spojovacích, sabotážních a organizačních úkolů v protektorátě a částečně i na Slovensku. Tyto výsadky byly organizovány 2. oddělením londýnského ministerstva obrany v čele s plukovníkem Františkem Moravcem ve spolupráci s britským velitelstvím zvláštních operací (SOE).

Mimo rámec československé jednotky bojovali Češi a Slováci i v jednotkách **Svobodných Francouzů** (zejména cizinecké legii) na severoafrickém bojišti. Češi a Slováci se zapojili i do odbojových organizací v Evropě, především ve Francii, a do partyzánských jednotek v Jugoslávii a v SSSR, kde vytvořili celé jednotky. V Jugoslávii to byla zvláště **1. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky z Trocnova**, v SSSR bojovali v odboji zejména volyňští Češi. Do partyzánských oddílů v SSSR se zapojili i slovenští vojáci, kteří dezertovali ze slovenské armády. **1. čs. partyzánskému oddílu** velel kapitán Ján Nálepka, posmrtně vyznamenaný titulem hrdina SSSR. V **Itálii** se

do boje proti fašismu zapojila i část vojáků protektorátního vládního vojska a slovenské technické divize, kteří sem byli přesunuti Němci pro nespolehlivost v polovině roku 1944. Značná část českých a slovenských vojáků přešla na stranu italských partyzánů a na 800 bývalých vládních vojáků posílilo na podzim téhož roku čs. samostatnou obrněnou brigádu na západní frontě.

Na **východní frontě** nastoupil po ukončení výcviku 1. čs. samostatný prapor počátkem roku 1943 cestu na frontu. Při německém protiútok u Charkova mu byla svěřena obrana fronty u **Sokolova**, kde došlo 8. března 1943 k prvnímu boji praporu s nepřitelem. Velitel obrany Sokolova nadporučík Otakar Jaroš byl posmrtně jmenován jako první cizinec hrdinou SSSR. V létě 1943 byl prapor rozšířen na **1. čs. samostatnou brigádu**, která se zúčastnila v listopadu 1943 osvobození **Kyjeva**. Také zde se českoslovenští vojáci vyznamenali. Nejvyšším sovětským vyznamenáním byli oceněni Antonín Sochor, Richard Tesářík a Josef Buršík. Do mimořádně těžkých bojů se brigáda dostala na přelomu roku 1943 a 1944 u **Rudy, Bílé Cerkve** a **Žaškova**. Na jaře 1944 byla zahájena organizace **1. čs. armádního sboru** v SSSR, která byla umožněna nábořem dobrovolníků z řad volyňských Čechů, masovou dezercí vojáků slovenské armády na stranu SSSR

a propuštěním československých občanů, zejména z Podkarpatské Rusi, ze sovětských táborů. Vedle původní 1. brigády byla zformována **2. paradesantní brigáda**, složená zejména ze slovenských vojáků, stejně jako další dvě brigády, složené převážně z volynských Čechů a podkarpatských Rusů. Veliitelem sboru byl jmenován generál Jan Kratochvíl, který přijel do SSSR z Velké Británie. Od září 1944 se sbor podílel na osvobození území Československa.

III/5 Domácí odboj v první fázi války

Počátek války přivítal český domácí občanský odboj s nadějami na brzké obnovení samostatnosti Československa. Vlna odporu, která se rozšířila v českém národě a kterou nezastrašilo ani preventivní zatýkáání předpokládáných odpůrců nacismu v rámci akce *Albrecht I.* (1. září 1939), vyvrcholila **masovými demonstracemi** 28. října 1939. V Praze došlo k rozsáhlým srážkám demonstrantů s okupační mocí, při kterých byl zastřelen dělník Václav Sedláček a smrtelně raněn student medicíny Jan Opletal. Jeho pohřeb se stal příležitostí k dalším spontánním masovým demonstracím. Nacistická moc na ně reagovala terorem zaměřeným v první řadě **proti studentům**. 17. listopadu bylo v Praze popraveno bez soudu devět studentských funkcionářů, české vysoké školy byly uzavřeny a do koncentračního tábora bylo odvečeno na 1200 vysokoškolských studentů. Masová vystoupení proti okupantům vzbudila pozornost a represe okupantů pobouření v celém demokratickém světě.

Brutální teror ukázal ovšem přesvědčivě, že další otevřené střety s okupační mocí nejsou možné. **Občanský odboj** se proto soustředil na vytváření dalších ilegálních organizací a jejich propojování do odbojových sítí. Přes názorové rozdíly na poválečné uspořádání státu byl spojujícím prvkem občanského odboje společný cíl, obnova samostatného Československa. Vojenská odbojová organizace Obrana národa připravovala od začátku války masové ozbrojené vystoupení proti okupantům, národní povstání, ke kterému mělo podle plánu dojít v okamžiku, kdy se přiblíží porážka Německa. Teritoriálně organizovaná síť Obrany národa, podřízená ústřednímu velení v čele s generálem Josefem Bílým, počítala pro povstání s účastí asi 80 000 mužů. Síťily také ostatní odbojové organizace. Na jaře 1940 se občanské odbojové organizace spojily a vytvořily **Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD)**, které tvořili zástupci Petičního výboru Věrní zůstaneme, Obrany národa a Politického ústředí. Občanský odboj přecházel postupně od organizační práce, vydávání a rozšiřování periodik a letáků k aktivním formám odboje. Vzrostl počet **sabotáží a stávek**, byly budovány sklady ukořistěných zbraní pro plánované povstání. Vynikající výsledků dosáhli na „*tiché frontě*“ československých

zpravodajci, kteří dodávali informace politického, hospodářského i vojenského charakteru do Velké Británie i SSSR. Vynikla zejména vojenská zpravodajská skupina Josefa Balabána, Josefa Mašína a Václava Morávka, předávající do Londýna zprávy z rozsáhlé sítě československé rozvědky v protektorátě i v Německu. Svou statečnost a vytrvalost v ilegálním boji však zaplatili všichni tři smrtí.

Mimo rámec sjednocující se domácí odbojové fronty zůstávala až do 22. června 1941 **ilegální organizace KSC**. Již od 30. let se mezinárodní centrála komunistického hnutí v Moskvě, *Komintern*, stala převodní páskou sovětské zahraniční politiky. Na počátku války se proto v instrukcích, které zasílala komunistům v okupovaných zemích, odrážela zásadní změna zahraniční politiky SSSR, který smlouvami z 23. srpna a 28. září 1939 uzavřel spojení s nacistickým Německem. V hodnocení Komunistické internacionály se z původně „*imperialistické války oboustranně nespravedlivé*“ stala záhy „*agrese západních imperialistů*“. Protibritské a protifrancouzské výzvy Kominterny ještě zesílily po zahájení agresivní války SSSR proti Finsku v listopadu 1939, ostře odsouzené západními demokratiemi.

Také čeští a slovenští komunisté pracující v ilegalitě dostávali prostřednictvím **zahraničního vedení KSC** v Moskvě pokyny Kominterny, kterým za hlavního nepřítelů určovaly Francii a Velkou Británii. V koncepcích Kominterny se navíc nepočítalo s obnovou Československa, neboť Stalin uvažoval o jiném uspořádání střední Evropy, ve kterém se české země měly stát součástí širšího socialistického celku sovětského typu. Prvotní řadou ilegálních organizací KSC nebyl z tohoto pohledu boj proti nacistickým okupantům, nýbrž příprava strany na vedoucí úlohu v budoucí socialistické revoluci, ke které mělo ve střední Evropě dojít po válce. V jiné alternativě počítala Kominternu dokonce s absurdní představou přerůstání nacionálně socialistické revoluce v Německu v revoluci socialistickou. Komunisté v ilegalitě se tak dostávali do situace, kdy směrnice přicházející z Moskvy se dostávaly do rozporu s každodenní praxí. Nacistický bezpečnostní aparát totiž ve svém boji proti ilegálním organizacím KSC nikterak nepolevoval. Komunisty rozpoutané tažení proti politice dr. Edvarda Beneše, který podle jejich propagandy „*zaprodal český národ západním imperialistům*“, vedlo k **izolaci komunistického ilegálního hnutí** od občanského odboje, který Benešovu koncepci obnovy ČSR podporoval. Takováto politika KSC byla ovšem v jasném rozporu se zájmy českého národa.

Do podobných rozporů se dostávala i **politika ilegální KSS**, která se organizačně oddělila od KSC po vyhlášení nezávislosti „slovenského štátu“. Slovenští komunisté sice vedli boj proti klerofašistickému režimu, svými postoji vůči československé zahraniční akci a západním demokratiím se však dostávali na stejnou platformu jako oficiální politika „sloven-

ského štátu“. Pokud jde o cíle slovenského ilegálního komunistického hnutí, dospěly v programu sovětizace Slovenska až k představám o budoucím začlenění Slovenska do SSSR. Mělo se podobat *bolševizaci Slovenska pobaltskou cestou* a předpokládalo uplatnění scénáře, podle kterého byly v létě 1940 včleněny do SSSR pobaltské státy. Takový program ovšem nemohl najít větší podporu ve slovenské společnosti a vedl k izolaci slovenských komunistů od odbojových proudů snažících se o činnost na občanském a národním základě. Určitého odporu, který se na Slovensku projevil zejména odmítáním účasti slovenské armády na tažení v Polsku, se pokoušely využít nečetné **slovenské odbojové skupiny**. Ilegální organizace *Demec, Flóra* a další byly však příliš slabé na to, aby mohly rozvinout aktivnější činnost proti režimu. Na Slovensku neexistoval v počátečním období ve společnosti pocit národního ohrožení, který by podpořil odbojové hnutí. Také opatření slovenských bezpečnostních orgánů proti odboji byla mírnější. Docházelo sice k zatýkání, případně internaci, nikdo však nebyl až do srpna 1944 za odbojovou činnost popraven.

IV/6 Československo součástí protihitlerovské koalice

Napadení SSSR nacistickým Německem vytvořilo podmínky pro formování široké protihitlerovské koalice. Její základ byl položen sovětsko-britskou dohodou z července 1941. Boj Velké Británie a SSSR proti Německu a jeho spojencům byl podporován otevřeně USA, které vstoupily do světového konfliktu v prosinci 1941. **Základní principy spojenecké politiky** v době války i nové organizace světa byly stanoveny *Atlantickou chartou*, podepsanou britským premiérem Winstonem Churchilllem a americkým prezidentem Franklinem Rooseveltem 14. srpna 1941. SSSR se k ní připojil v září téhož roku. Členem protihitlerovské koalice bylo od samého začátku také Československo. Uzavření *československo-sovětské úmluvy o spojení* a *válce proti Německu* z 18. července 1941, které znamenalo uznání československé exilové vlády Sovětským svazem, mělo velký význam pro zařazení obnovy ČSR mezi válečné cíle protihitlerovské koalice. Byla jí posílena i Benešova snaha o obnovu Československa v předmnichovských hranicích. Důsledkem změny sovětských postojů k otázce poválečného uspořádání střední Evropy byl i souhlas sovětské strany s vojenskou úmluvou ze září 1941, která umožnila vytvoření **československé vojenské jednotky na území SSSR**. Na jejím formování měla velký podíl Československá vojenská mise v SSSR vedená plukovníkem Heliodorem Příkou, která neoficiálně zahájila svou činnost v dubnu 1941. Od počátku roku 1942 se začal v Buzuluku tvořit **1. čs. samostatný polní prapor** pod velením podplukovníka Ludvíka Svobody. Jeho jádro tvořili ti bývalí příslušníci polského legionu, kteří neodjeli ze SSSR, a dobrovolníci z řad čes-

koslovenské emigrace. Postupně začali být propouštěni i českoslovenští občané z táborů GULAGu.

„*Nikdo dnes zatím nemůže předvídat a předpovídat, jak budou probíhat válečné události na východě. Bud' me opatrní a počítáme s radou německých úspěchů na této frontě! Rozhodující je, že máme konečně druhou východní frontu v plné její síle, že tato fronta už až do konce války bude Německo užít i tak z druhé strany a že Sovětský svaz prokáže tak velikou službu společnému vítězství: jednak získá Anglii a Americe těch několik málo měsíců ke konečné přípravě na ofenzivu příštího jara, jednak doplňuje sjednocení všech demokratických sil světových k boji za společný cíl...“*

(Projev Edvarda Beneše v londýnském vysílání pro Československo, 24. června 1941)

V průběhu let 1941–42 bojovali proti nepříteli především **českoslovenští letci** ve Velké Británii. Během těchto dvou let sestřelili nebo poškodili stíhači na 200 nepřátelských letadel. V květnu 1942 byly tři čs. stíhač pe-
rutě (310., 312. a 313.) spojeny do **Čs. stíhačho křídla**, jehož velitelem se stal štábní kapitán Alois Vašítko, který však krátce poté padl v leteckém boji nad kanálem La Manche. První významnější operaci stíhačho křídla, jehož velení převzal štábní kapitán Karel Mrázek, bylo krytí **výsadkové operace u Dieppe** 19. srpna 1942. Toho dne stíhači křídla sestřelili nebo poškodili 17 nepřátelských letadel, aniž ztratili jediný vlastní stroj. V listopadu 1943 bylo křídlo převedeno z rámce vzdušné obrany Británie k britskému taktickému letectvu, s nímž se zúčastnilo akcí spojených s přípravou **invaze**. Od 6. června 1944 krylo Čs. stíhačí křídlo vylodění spojeneckých vojsk v Normandii, v září téhož roku vzdušnou **výsadkovou operaci u Arnhemu**. Českoslovenští stíhači se zúčastnili i obrany Británie před útoky létajících střel V-1. Za dobu svého působení v rámci britského letectva sestřelili či poškodili zhruba 340 nepřátelských letadel. Aktivně bojovala s nepřitelem také 311. čs. bombardovací perut', která v období od září 1940 do listopadu 1942 podnikla celkem **148 náletů na pozemní cíle** vojenského a hospodářského charakteru v Německu a okupovaných zemích. Od jara 1942 se perut' v rámci britského pobřežního letectva zúčastnila boje proti ponorkám na námořních komunikacích. Během více než 2000 hlídkových letů zaútočili českoslovenští letci na 35 nepřátelských ponorek a 4 hladinové lodě. Sami nebo ve spolupráci se spojeneckými letci a námořníky potopili 5 německých a 1 italskou ponorku a německou protiblokádní loď Alsterufer. Při odražení útoku německých stíhaček sestřelili 21 letadel.

III/7 Rozmach domácího odboje a nacistický teror let 1941–42

1941 vyvrcholila aktivita českých odbojových organizací. Došlo k celé řadě stávek v továrnách i dolech, vzrostl počet sabotáží, vnásějící chaos do výroby, bylo přerušováno telefonní a telegrafní vedení, poškozována vojenská technika a narušována železniční doprava. V několika případech provedly odbojové skupiny dokonce velké diverzní akce proti skladům pohonných hmot a jiným německým vojenským objektům. Po 22. červnu 1941 se změnila radikálně i politika SSSR. Kominternu nyní mobilizovala **komunistické ilegální hnutí** v Evropě do boje proti Německu a za osvobození okupovaných zemí. Potlačení hesla socialistické revoluce otevřelo i cestu ke spolupráci tohoto hnutí, měnicího se nyní v odboj, s občanskými odbojovými organizacemi. V létě 1941 vyústilo jednání II. ústředního vedení KSČ a Ústředního vedení odboje domácího ve vytvoření **Ústředního národně revolučního výboru Československa** jako nejvyššího orgánu domácího odboje. Mělo být prvním krokem k vytvoření široké domácí odbojové fronty, sdružující všechny síly ochotné přispět k obnově ČSR.

S úkolem pacifikovat rozbořenou situaci v protektorátu byl koncem září 1941 vyslán do Prahy jako **zastupující říšský protektor** obergruppenführer SS a generál policie Reinhard Heydrich, šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA). Politikou *čukru a biče* se pokusil jednak získat českou dělnickou třídu zlepšením sociálních a pracovních podmínek k práci pro německé válečné úsilí, jednak bezohledně potlačit vůli k odporu. Bylo vyhlášeno **stanné právo**, během jehož trvání bylo do ledna 1942 popraveno na 500 lidí. Zahynuli velitelé Obrany národa, generálové Josef Bílý, Hugo Vojsa a Bedřich Homola, funkcionáři Sokola, redaktori Rudého práva, členové různých odbojových skupin. **Masové zatýkání** vážně narušilo ilegální odbojové sítě, v říjnu 1941 byl rozbit i Ústřední národně revoluční výbor Československa, zatčen byl předseda protektorátní vlády Eliáš. Na pomoc decimovanému domácímu odbojovému hnutí začaly být od poloviny roku 1941 vysílány do protektorátu **parašutistické výsadky** z Velké Británie. Měly za úkol zejména obnovení přerušovaného rádiového spojení mezi domácím a zahraničním odbojem, obnovu přetrhaných odbojových a zpravodajských sítí, v některých případech i sabotáž. Zvláštním úkolem byla pověřena skupina *Anthropoid*, jejíž členové Čech Jan Kubiš a Slovák Jozef Gabčík provedli 27. května 1942 v Praze **atentát na Heydricha**. Tento čin sice posílil prestiž Československa ve světě, smrt zastupujícího říšského protektora 4. června byla však úvodem k německým represáliím. Znovu bylo vyhlášeno stanné právo, kterému tentokrát padlo za oběť 1600 lidí. Další 3000 osob nacisté povražдили v koncentračních táborech.

Brutální teror *heydrichiády*, jehož organizátorem byl **protektorátní**

A Praha - Liden, nadešel Budy

Vnitřek ženského bloku koncentračního tábora v Brzezince (Birkenau) — dokumentární kresba

*na listop. 3 1988 ambrusovch
pochybné informace atentáku*

státní tajemník K.H. Frank, vyvrcholil vyhlazením obcí **Lidice** u Kladna 10. června a **Ležáky** u Chrudimi 24. června 1942. Nacistická pomstychtivost si vyžádala životy 339 lidických a 54 ležáckých mužů, žen a dětí. Zrada přivedla nacistický bezpečnostní aparát na stopu úkrytu atentátníků a dalších parašutistů v pražském kostele sv. Cyrila a Metoděje. Hrdinný boj sedmi obklíčených parašutistů skončil 18. června 1942 jejich smrtí. Represe vnesly mezi obyvatelstvo atmosféru strachu. Přestože na místo popravených či uvězněných odbojářů přicházeli noví vlastenci, nepodařilo se již obnovit ilegální odbojové hnutí v předchozím rozsahu. Rozbité odbojové skupiny jen s obtížemi obnovovaly svou činnost, přetřhané sítě se již většinou nepodařilo znovu navázat. Centrální odbojové orgány svou činnost neobnovily. Navíc gestapo proniklo do celé řady odbojových organizací a nasadilo do nich své konfidenty. Také rádiové spojení se zahraničím odbojem bylo nepravděelné a na čas zcela přerušené. Český domácí odboj zaplatil za zavraždění Heydricha velmi vysokou cenu.

"Kamenolom byla pravá jáma vrahovská — Mördergrube. Sem posílali se lidi za trest a na smrt. Věžňové tlačili do svahu asi 500 m dlouhého se stoupáním 40 až 45 stupňů vozíky ve váze 15 až 18 metrických centů. Věžňové, kteří tuto cestu dělali až 50krát denně, byli kolem dokola obklopeni SS strážnicemi. Stávalo se, že SS strhovali vězňům, kteří tlačili vozíky, čepice, házeli je mimo řetěz strážníka poroučeli vězňům, aby si pro ně šli. Zdráhal-li se někdo, byl udeřen paubou do hlavy. Kdo poslechl, byl zastřelen, protože překročil řetěz strážníka."

(Lev Sychrava, *Záznamy z Buchenwaldu*, 1945)

V roce 1941 se začala také zvolna měnit **situace na Slovensku**. Slovenská republika se účastnila války proti SSSR a na východní frontu poslala více než 50 000 vojáků. Válka, od které si slovenská vláda slibovala zlepšení pozic Slovenska v Německem ovládané *nové Evropě*, nebyla příznivě přijata většinou slovenské společnosti, kde se rozšířily protiválečné nálady. Po prvních německých porážkách se zvýšily také požadavky Německa na slovenskou podporu válečného úsilí, což vedlo k zásobovacím těžkostem dolehajícím na obyvatelstvo. **Vzrůstající nespokojenosti** se pokoušeli využít odpůrci režimu, slovenské odbojové organizace zůstávaly však nadále slabé. Změna postojů slovenských komunistů vedla k navázání prvních kontaktů mezi reprezentanty jednotlivých proudů hnutí odporu ve snaze vytvořit jeho vrcholný orgán. Přes sflíčící známky krize klerofašistického režimu nebyla však situace na Slovensku dosud příhodná pro větší aktivitu odbojového hnutí. Hlasy, požadující obnovu Československa, dosud nenacházely podporu a i pokusy ilegální KSS o vytváření ozbrojených bojových *jánošíkovských družin* byly na přelomu roku 1941 a 1942 předčasné.

II/8 Nové koncepce vnitřní a zahraniční politiky Československa

Již v průběhu první poloviny války vyvstala v československém zahraničím i domácím odboji otázka, jaké bude **státoprávní uspořádání** obnoveného Československa. Tato otázka vystoupila do popředí počátkem roku 1943, kdy došlo k **obratu ve válce** a spojenecké armády začaly vítězit. Problém charakteru budoucího státu byl diskutován v domácím občanském i komunistickém odboji, byl předmětem úvah exilové zahraniční politické reprezentace v Londýně i komunistického vedení v Moskvě. Poměrně brzy se jednotlivé odbojové proudy shodly v názoru, že nová republika musí být oproti předmnichovské podstatně reformována. V konkrétním formování programu a cílů hnutí odporu postupně uplatnila rozhodující vliv zahraniční centra, **exilová vláda v Londýně** v čele s prezidentem Benešem a **komunistické vedení v Moskvě** vedené Klementem Gottwaldem. V některých otázkách se jejich stanoviska sblížovala, v některých zůstala až do konce války diametrálně odlišná.

Základem nové **zahraničněpolitické orientace** Československa se stala **smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a SSSR** podepsaná 12. prosince 1943 v Moskvě během návštěvy prezidenta Beneše. Smlouva byla uzavřena z iniciativy československé vlády a osobně Benešovy a ČSR byla prvním menším státem, který takovou smlouvu se SSSR uzavřel. Svůj vliv při změně zahraničněpolitické orientace mělo nesporně Benešovo mnichovské zklamání z politiky západních demokracií. Prezident však ve smlouvě viděl nejen účinnou hráz proti **německé rozpínavosti**, nýbrž i určitou záruku proti **vměšování SSSR** do vnitřních záležitostí ČSR v období poválečném. Zastával názor, formovaný ostatně již od 30. let, že poválečný vývoj SSSR bude probíhat směrem k demokratizaci, ke spolupráci se západními velmocemi a věřil, že Stalin bude respektovat zájmy malých národů, jestliže budou jeho spojenci. Uzávěření smlouvy se SSSR bylo zároveň prvním krokem k realizaci koncepce, značně rozšířené mezi exilovými politiky, koncepce poválečného postavení Československa jako **mostu mezi východem a západem**. Smlouvu s ČSR Stalin uvítal, neboť mu otevírala cestu do střední Evropy v době, kdy do tohoto prostoru ještě nepromikla Rudá armáda. Během moskevských jednání se sovětským diktátorem nabídl prezident Beneš také **odstoupení Podkarpatské Rusi SSSR** v případě, že její obyvatelstvo vyjádří takovéto přání. Stalin naopak podpořil Benešovu koncepci obnovy Československa v předmnichovských hranicích. Zásadní neslučitelnost obou postojů (jakkoli maximálně vstřícných) Benešovi ani Stalinovi nijak nevadila, spíše jim vyhovovala.

Problém obnovy ČSR v předmnichovských hranicích byl úzce spjat s problémem sudetských Němců. Při jeho řešení nakonec převládla kon-

cepe **vyhnání německého obyvatelstva z ČSR**, kterou již od počátku pro-
sazovalo zejména české domácí odbojové hnutí. Prezident Beneš byl zprvu
nakloněn spíše myšlence odsunu části sudetoněmeckého obyvatelstva,
kombinovaného s odstoupením části území, postupně však převládla myš-
lenka kompletního transferu Němců bez jakéhokoliv území. Zůstat měli
pouze antifašisté. Na tuto změnu prezidentova názoru měla svůj vliv i roz-
tržka se sudetoněmeckou antifašistickou emigrací v čele s Wenzelem Jak-
schem. Zahraněční vedení KSČ mělo zprvu výhrady k takto široce pojatému
transferu německého obyvatelstva, během své návštěvy v Moskvě však dr.
Beneš získal pro tuto koncepci řešení sudetoněmeckého problému napros-
tý souhlas J. V. Stalina. Již předtím souhlasila s odsunem v principu i ame-
rická vláda, zatímco britská vláda se určitých výhrad k této koncepci
až do konce války nikdy nezdala.

Druhým problémem státoprávního uspořádání budoucí republiky byla
otázka **postavení Slovenska**. Hlavní roli zde hrálo Benešovo odmítavé sta-
novisko vůči slovenským požadavkům autonomního postavení. Vinil slo-
venské politické představitele z hlavního podílu na rozbití Československa
a ve svém zaujetí proti nim vyslovil dokonce názor, že slovenský problém,
nikoliv sudetoněmecký, byl hlavní příčinou rozpadu společného státu.
Spory o budoucí postavení Slovenska vedly již v počátcích československé
zahraněční akce k Benešově roztržce se slovenskou politickou reprezentací
v emigraci v čele z dr. Milanem Hodžou, který se pro neshody s preziden-
tem další činnosti exilu nezúčastnil. Slovenská otázka zůstávala až do kon-
ce války největším **nevyřešeným problémem** poválečného uspořádání re-
publiky.

Pokud jde o **vnitropolitické uspořádání** budoucího státu, došlo k zásad-
ní shodě v tom smyslu, že z politické činnosti v obnovené ČSR budou vy-
loučeny ty politické strany, jejichž vedení se zkompromitovalo kolaborací
s nacisty. Takovéto opatření mělo ovšem v zásadě nedemokratický charak-
ter, stejně jako vytvoření **Národní fronty**, bloku československých stran
zúčastněných na hnutí odporu. Toto utvoření politického bloku, jakkoliv
pochopitelné v kontextu situace, vedlo ve svých důsledcích k uvedení ne-
demokratických principů do politické praxe poválečné republiky a bylo
prakticky předstupněm totalitní vlády. Otázkou, ve které se názory lon-
dýnského a moskevského centra rozcházeły, bylo postavení národních vý-
borů v systému obnovené republiky. Všechny tyto otázky byly předmětem
rozhovorů mezi zástupci londýnské vlády v čele E. Benešem a představiteli
zahraněčního vedení KSČ v Moskvě v prosinci 1943. Přestože v řadě z nich
nedošlo ke shodě, poskytlly rozhovory možnost navázání úzké spolupráce
mezi jednotlivými proudy odboje.

II/9 Domácí odboj v závěrečném období války

Po rozbití ilegálních sítí v období heydrichiády se již občanskému odboji
nepodařilo obnovit svou činnost v rozsahu let 1940—41. Počátkem roku
1943 bylo navíc definitivně rozbito Ústřední vedení odboje domácího
a přes snahu řady občanských odbojových organizací se nepodařilo vytvo-
řit nový centrální orgán, na který by byla napojena většina organizací hnutí
odporu. **Přípravný revoluční výbor** nedokázal v letech 1943—44
plně rozvinout svou činnost a ani odbojové organizaci **Rada tří**, k jejímž
iniciátorům patřil prof. Josef Grňa a generál Vojtěch Luža, se nepodařilo
sjednotit občanské odbojové skupiny, přestože její vliv na přelomu let
1944—45 stoupl. Velkým problémem zůstávalo **rádiové spojení** domácí-
ho občanského odboje s československou vládou v Londýně, přestože do
protektorátu byla za tímto účelem vysazena celá řada parasutistických vý-
sadek. Také komunistické odbojové hnutí bylo posíleno rozbitím spojení
mezi ilegálním ústředním vedením a jednotlivými organizacemi. Po rozbití
III. ilegálního ústředí působily organizace KSČ v krajích, okresech, mís-
tech a na závodech v podstatě samostatně a řídily se pouze pokyny zahra-
ničního vedení předávanými prostřednictvím československého vysílání
moskevského rozhlasu.

Příčinou oslabení odbojového hnutí byly především zásahy nacistického
bezpečnostního aparátu, jehož nejvýznamnější složkou bylo **gestapo** (*Ge-
heime Staatspolizei, tajná státní policie*). Němci měli k dispozici zkušený
a kvalifikovaný personál, vybavený moderními technickými prostředky.
Rádiová záměrovací služba pátrala po vysíláčích a často jejich odhalení
využívala ke zpravodajským protihráhám s Londýnem i Moskvou, při kte-
rých se snažila oklamat protivníka a získat informace. Od konce roku 1943
byly na základě těchto informací budovány z konfidentů celé **volavčí sítě**,
jejichž prostřednictvím se gestapo pokoušelo kontrolovat některé ilegální
organizace i narušovat partyzánské hnutí. Životnost ilegálních organizací
klesala a nepřesahovala jeden rok aktivní práce v odboji. Značné úspěchy
německých bezpečnostních orgánů byly umožněny nasazením velkého
množství **konfidentů**, donašců a udavačů, jejichž sítě si v protektorátu vy-
budovaly nejrůznější okupační složky. Celkový počet konfidentů různého
zařazení se odhaduje na 80 000. Přes úsilí německých bezpečnostních slo-
žek se na území protektorátu začalo rozvíjet **partyzánské hnutí**. Nemohlo
ovšem nabýt takových rozměrů a dosáhnout takové aktivity, jaké požado-
vala ve svých instrukcích Kominternu již na přelomu let 1942—43. Geo-
grafické a demografické podmínky českých zemí neumožňovaly činnost
rozsáhlejších partyzánských svazků. Přesto se do poloviny roku 1944 po-
dařilo zaktivizovat celou řadu partyzánských skupin a oddílů.

V roce 1943 se začala měnit situace na Slovensku ve prospěch hnutí od-

poru. Vládnoucí klerofašistický režim se dostával do stále hlubší krize a vnitřní izolace. Stále větší závislost na Německu se projevila i v ochotném **předání slovenských židů** do nacistických vyhlazovacích táborů. Vyčerpání z války na straně Německa spolu s koncem dočasně hospodářského blahobytu vedlo k vyostření sociálních konfliktů. Nejtěžší se krize režimu projevila ve slovenské armádě, která měla být jednou z hlavních opor ľudáckého režimu. Hromadné přecházení vojáků do sovětského zajetí či k partyzánům svědčilo o **počínajícím rozkladu slovenské armády** na východní frontě. K aktivizaci organizací občanského odboje došlo nejprve u těch skupin, které byly napojeny na zahraniční vládu v Londýně a prosazovaly program obnovy Československa. Byla to zejména skupina Flóra a skupina okolo dr. Vavro Šrobára, ke kterým se připojila i řada slovenských důstojníků. Na jaře 1944 se vytvořilo *Vojenské ústředí* v čele s podplukovníkem Jánem Golianem, které soustřeďovalo odbojáře z řad vojáků slovenské armády. Národní proud ve slovenském odboji představovala skupina soustředěná okolo agrárních politiků Jozefa Lettricha a Jána Ursinyho. Tato skupina navázala spojení s V. ilegálním ústředím KSS v čele s Karolem Šmidkem, dr. Gustávem Husákem a Ladislavem Novomeským a vytvořila spolu s ním **Slovenskou národní radu**, do které však nebyli přizváni zástupci občanských a vojenských skupin udržujících spojení s československou vládou v Londýně. Členové Slovenské národní rady přijali koncem roku 1943 *Vánoční dohodu*, ve které se vyslovili pro zahájení příprav celonárodního povstání a obnovení společného státu Čechů a Slováků *na základě principu rovného s rovným*.

V první polovině roku 1944 zahájila Slovenská národní rada **přípravu povstání**, které mělo mít v její koncepci charakter lidového povstání uskuptečného a spolupráci s armádou. Moci na osvobozeném území se měla ujmout Slovenská národní rada opírající se o síť *národních výborů*, reprezentujících lidovou moc. Tato koncepce byla v naprostém rozporu s plány povstání připravenými Vojenským ústředím v dohodě s československou vládou v Londýně. Podle těch mělo mít charakter vojenského převratu s následnou mobilizací jménem československé vlády, která se měla také ujmout moci. Předpokladem úspěchu povstání bylo sladení jeho plánů s postupech Rudé armády. V létě 1944 se na Slovensku zaktivizovalo partyzánské hnutí, při jehož formování hrály důležitou roli **výsadky ze SSSR**, jejichž členy byli sovětsí i českoslovenští vojáci. Vystupování bojové činnosti partyzánů vedlo k ohrožení týlových komunikací německé armády. Slovenská vláda se pokusila nejprve zvládnout situaci vlastními prostředky, ani vyhlášení stanného práva v polovině srpna však k uklidnění situace nepřispělo. Souhlasila proto s **vysláním německých jednotek na Slovensko** k obnovení pořádku. Německá armáda začala 29. srpna 1944 obsazovat slovenské území.

GNP - území otvřít barýbarské přemýšlení
pau RA

Pěšáci a dělostřelci 1. čs. armádního sboru na Dukle

V dané situaci nezbylo Vojenskému ústředí než vydat rozkaz slovenským jednotkám, aby se postavily Němcům na odpor, přestože povstání nebylo ještě dostatečně připraveno a nebyla sjednána součinnost s Rudou armádou. Předčasné vypuknutí povstání vedlo k rychlému odzbrojení dvou východoslovenských divízií, které měly podle původního plánu zajistit karpatské přechody pro Rudou armádu. Také většina velkých západoslovenských posádek se k povstání nepřipojila. Hned v prvních dnech se tak výrazně zmenšilo povstalecké území. Hlavním střediskem povstání se stala **Banská Bystrica**, sídlo Slovenské národní rady, která vyhlásila 1. září 1944 obnovení společného státu Čechů a Slováků a převzala politickou moc na osvobozeném území. Velení nad **1. československou armádou** na Slovensku převzal generál Rudolf Viest, který přiletěl z Londýna. Po mobilizaci měla zhruba 60 000 vojáků, které podporovalo asi 18 000 partyzánů. Na pomoc Slovenskému národnímu povstání byla vyslána ze SSSR nově zformovaná **2. paradesantní brigáda** pod velením plukovníka Vladimíra Příkrýla a **1. čs. stíhací pluk** pod velením štábního kapitána Františka Fajta, složený z pilotů, kteří přišli do SSSR z Velké Británie. Na materiální pomoci povstání se zprvu podílela i americká letadla, jejich lety však ustaly poté, co sovětské velení zahrnuje Slovensko do svého operačního pásma.

Rudá armáda zahájila 8. září 1944 **karpatsko-dukelskou operaci**, jejímž cílem bylo proniknout rychle na Slovensko Dukelským průsmykem a poskytnout pomoc povstání. Narychlo připravená a improvizovaná operace však svého cíle nedosáhla a vedla ke krvavým bojům v horském terénu Karpat, poskytujícím výhodu bráncům se německým vojskům. Do bojů byl zasazen i **1. čs. armádní sbor**, který po těžkých bojích a obrovských ztrátách vstoupil 6. října 1944 na slovenské území. Nezdařená operace, která si vyžádala životy 21 000 sovětských a 1900 československých vojáků, vedla i k roztržce mezi sovětským velením a československým velitelským sborem. Sovětské velení o své vůli sesadilo z funkce velitele čs. sboru generála Jana Kratochvíla a nahradilo jej Ludvíkem Svobodou. Bez pomoci zvenčí nemohlo povstání německému útoku nadlouho odolat. Po dvouměsíčních bojích byla 1. čs. armáda poražena a její zbytky ustoupily do hor, 27. října 1944 obsadili Němci Banskou Bystricu. Přímé boje si za povstání vyžádaly životy asi 5000 československých vojáků a partyzánů. V brutálních **représích**, které po povstání následovaly, bylo vypáleno na 60 slovenských vesnic a osad, na 15 000 lidí bylo odvečeno do koncentračních táborů, kde mnozí zahynuli. Do zajetí padli i velitelé 1. čs. armády, generálové Viest a Golian, kteří později zahynuli za dodnes nejasných okolností. Při trestních výpravách, na kterých se společně s německými jednotkami podílely i **Pohotovostní oddíly Hlinkovy gardy**, bylo povražděno nejméně 4 000 lidí včetně žen a dětí. Po potlačení povstání pokračoval ve slovenských horách boj partyzánských skupin a oddílů proti Němcům a ozbrojeným jed-

notkám Hlinkovy gardy. Přes nepříznivé podmínky tuhé zimy operovalo na Slovensku počátkem roku 1945 více než 40 partyzánských jednotek s téměř 14 000 bojovníky. **Partyzánskou válku na Slovensku** řídil sovětský štáb v čele s plukovníkem A.N. Asmolvem.

Partyzánské hnutí se od léta 1944 rozvinulo i v **českých zemích**. Posílili jej zejména odbojáři přichájející před zatčením, uprchlí váleční zajatci i mladí lidé vyhýbající se práci v Německu v rámci totálního nasazení. Za pomoci organizátorských výsadek ze SSSR bylo zejména v moravských horách zformováno na 90 partyzánských jednotek, které měly na jaře 1945 téměř 8000 bojovníků. Jejich bojové akce koordinovaly partyzánské štáby u sovětských vojsk bojujících v Československu. Partyzánské hnutí hrálo důležitou roli v plánech ilegální KSC, které počítaly s **celonárodním ozbrojeným povstáním**. Ozbrojené povstání připravovaly také ilegální vojenské odbojové organizace. V jejich plánech hrály důležitou roli dodávky zbraní ze Západu a výsady československých jednotek. V přípravách povstání nejdále pokročila **Rada tří**, zakládající vlastní partyzánské oddíly a soustřeďující vojenské organizace budované ze zbývajících síti Obrany národa. Podle předstáv vojenského odboje se povstání měly zúčastnit i ozbrojené protektorátní složky, vládní vojsko, policie a četnictvo. Plány povstání byly vypracovány v součinnosti s londýnským ministerstvem národní obrany, jejich nevyhodou bylo, že stejně jako SSSR, nehodlali ani západní spojenci v závěrečné fázi války žádné národní povstání podporovat.

II/10 Osvobození Československa

Osvobození Československa nebylo jen záležitostí vojenských operací spojenců, nýbrž i předmětem politického zájmu velmocí. Skutečnost, že v předstávách J.V. Stalina plnila Rudá armáda v Československu nejen funkci **osvobodovatelů**, nýbrž i roli **politiků**, byla jasně patrná již z jednání sovětských vojenských orgánů na území Podkarpatské Rusi. Stalin si vyložil Benešovu ochotu uspořádat poměry na Podkarpatské Rusi na základě vůle obyvatelstva jako souhlas s anexi tohoto území Sovětským svazem. Sovětské vojenské orgány neumožnily na tomto území činnost ani **vládnímu delegátu** československé vlády ministru F. Němcovi ani **vojenskému veliteli** generálu A. Hasalovi, nýbrž přikročili bez souhlasu československé vlády k zmanipulovaným volbám do **místních sovětu**, prováděným za asistence **NKVD**, a k brzkému **proklamování vůle** obyvatel Podkarpatské Rusi k připojení k Sovětskému svazu. Rodinám těch, kdo chtěli vstoupit do československé vojenské jednotky, byly odmítnuty přídele potravin, nepohodlné sověty byly rozpouštěny a nahrazovány jinými. Množství lidí bylo zatčeno a odvečeno do sovětských koncentračních táborů. Československá vláda se se situací na Podkarpatské Rusi i s jejím odtržením smířila. Vy-

žádala si pouze formální odložení jejího připojení k sovětské Ukrajině na dobu poválečnou, neboť se obávala precedentu porušení hranic předmnichovského Československa. Postoje československých politických představitelů v záležitosti Podkarpatské Rusi ukázaly, jak se prohloubila **závislost Československa na SSSR**, což bylo špatným znamením pro budoucnost.

Podobně i na Slovensku vystupovaly orgány sovětské armády proti zájmům československé vlády a v řadě případů zasahovaly do vnitřních záležitostí Československa. Sesazovaly a ustanovovaly národní výbory, zatýkaly a odvílely československé občany do sovětských táborů. Situace na Slovensku byla komplikována tím, že se zde ujala vlády Slovenská národní rada, která zbavila jakýchkoliv pravomocí vládního delegáta československé vlády a začala prosazovat **program sociálních reform** vypracovaný Komunistickou stranou Slovenska. Výkonnou moc přebíraly **národní výbory**, program SNR předpokládal provedení pozemkové reformy a znárodnění podniků klíčového významu. Zdůrazňoval, že obnovené Československo je státem dvou rovnoprávných národů, v praxi se však Slovenská národní rada neohlížela na londýnskou vládu.

„To jsme se již sami chystali na odjezd do Bratislavy, kam již přisedlila Slovenská národní rada. V této situaci jsme zpozorovali, jak komunisté využívají přízně a ochrany sovětské armády k tomu, aby přišli do nových osvobozených měst a oblastí dříve než druží politikové. Aby měli předstih v organizování nového politického života oproti druhým.“

(P. Drtina, Československo, můj osud, 1982)

V situaci, kdy pozice československé vlády v Londýně byla oslabena událostmi na Podkarpatské Rusi i na Slovensku, došlo v březnu 1945 v Moskvě k jednání o **sestavení nové vlády** s účastí komunistů a přijetí jejího programu.

Komunisté se při těchto rozhovorech, stejně jako později při jednáních v osvobozené republice, opírali o neustále zdůrazňovanou roli SSSR při obnově samostatného Československa, jehož větší část byla osvobozena bojovými operacemi Rudé armády. Na území ČSR uskutečnila Rudá armáda celkem **šest útočných operací**, ve kterých padlo na 144 000 sovětských vojáků. Velikost vítězství nelze však měřit pouze počtem padlých. Stejně jako vítězství nad Německem bylo umožněno kolektivním úsilím všech států protihitlerovské koalice, tak i osvobození Československa bylo výsledkem tohoto společného boje. V poslední fázi války se stala navíc otázkou **osvobození hlavního města Prahy** předmětem politické licitace zejména sovětského velení. Stalin si velmi dobře uvědomoval možný dopad osvobození Prahy Rudou armádou pro poválečný vnitropolitický vývoj ČSR, a proto již v době bojů o Berlín vybízel své velitele k přípravě

- Němci se snažili své udělovat osvojovat - jmel. vojáky, snažila se zabránit jich odjezdu

1900 am. shew

pražské operace. Proto také sovětské velení odmítlo 5. května 1945 návrh amerického generála D.D. Eisenhowera, že americká vojska, která v posledních dubnových dnech pronikla na území Československa, postoupí až k západnímu břehu řek Labe a Vltavy. Sovětské velení přitom nepravdivě tvrdilo, že operace Rudé armády k osvobození Prahy již začala.

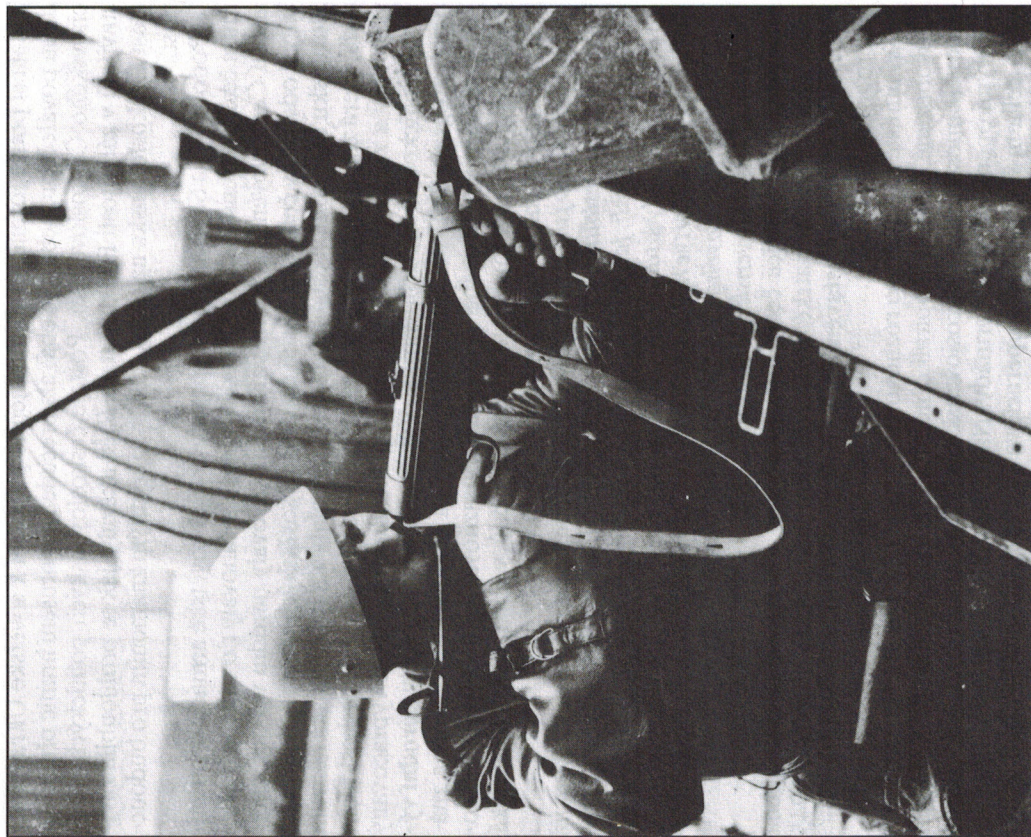
Přes nezájem spojenců o podporu jakéhokoliv většího povstání v poslední fázi války vypuklo 1. května 1945 v českých zemích spontánní **povstání proti okupantům**. Začalo v Přerově a šířilo se rychle do dalších měst a obcí. Dne 5. května zachvátilo také Prahu. Pražští povstalci, nedostatečně vyzbrojení zejména těžkými zbraněmi, odolávali náporu německých jednotek, které se pokoušely Prahu dobýt zpět, a marně volali o pomoc americkou armádu, která 6. května vstoupila do Plzně. Americké velení nemělo jasné instrukce o politickém významu osvobození Prahy a generál Eisenhower nechtěl postupovat dále do Čech proti vůli sovětského velení. K záchraně Prahy před útočícími jednotkami SS přispěl nečekaný spojenec v podobě **vlasovců**, ruských vojáků v německých uniformách, kteří vystoupili proti Němcům ve snaze domoci se přijetí do amerického zajetí. Jejich pomoc v kritických dnech povstání byla o to důležitější, že měli k dispozici těžké zbraně, tanky a dělostřelectvo. Po neúspěšném jednání s Českou národní radou se však začali z Prahy 8. května stahovat. Tehdy uzavřela Česká národní rada, v jejímž čele stál profesor Albert Pražák, a vojenské velení povstalecké Prahy v čele s generálem Karlem Kutlvašem *dohodu o odchodu německé armády z Prahy*, která byla v souladu s bezpodmínečnou kapitulací německých ozbrojených sil, podepsanou den předtím v Reměši. Německé armádní jednotky město skutečně opustily a zaměřily do amerického zajetí. Zůstala jen část příslušníků SS a gestapa, kteří bojovali dál. Jejich odpor však rychle skončil, když do Prahy dorazily ráno 9. května 1945 tankové jednotky Rudé armády a vyčistily ji od zbytků nepřátel.

„Lide česky! Česká národní rada jako představitelka revolučního hnutí českého lidu a jako zmocněnec vlády Čs. republiky v Kosičích, ujímá se dnešním dnem moci vládní a výkonné na území Čech, Moravy a Slezska.

Pod úderý hrdinných spojeneckých armád a pod úderý aktivního odporu českého lidu zanikl tak řečený protektorát Čechy a Morava, který nám byl Němci vnucen, a tím zanikla veskerá správní moc, vykonávaná protektorátní vládou a německými úřady . . .

Česká národní rada se obrací v této historické chvíli k českému obyvatelstvu s výzvou, aby bylo v bojové pohotovosti a čekalo na další pokyny a opatření České národní rady.“

(Z svolání České národní rady 5. května)

Pražský barikádník v květnovém povstání 1945